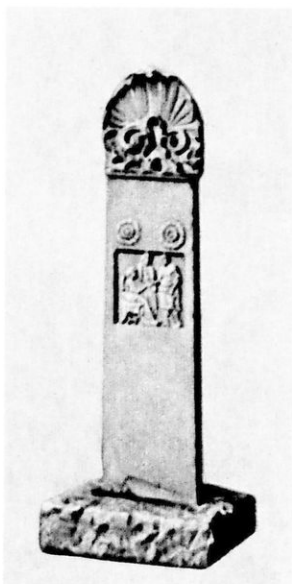

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΣΤ
ΑΡΧ
1981

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

Πατριάρχου

Επιτομ

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδασκτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὄργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

18078

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

ΚΕΙΜΕΝΟ – ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:
ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΗΛΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

Ἡ εἰκονογράφηση καί οἱ λοιπές προσθήκες καί βελτιώσεις ἔγιναν μέ τή φροντίδα τοῦ ΗΛΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβούλου Β΄ Κ.Ε.Μ.Ε. Τή μεταγλώττιση τῶν ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων ἔκανε ὁ ΧΑΡ. ΠΕΡΔΙΚΑΡΗΣ, ἔκτ. Γυμνασιάρχης, τ. αἰρετός ἐκπ. σύμβουλος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου πού θά μελετήσουμε. Ὁ τίτλος αὐτός ἔδωσε ἀφορμή γιά νά διατυπωθοῦν δύο ἀντίθετες ἀπόψεις, πού ἐμφανίζονται τό ἴδιο ἀληθοφανείς. Ἔτσι ἔχουμε τήν ἀποψη ἐκείνων πού θεωροῦν τό Θουκυδίδη πραγματικό συγγραφέα τοῦ λόγου καί τήν ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ Περικλῆ ἀπλῶς συγγραφικό τέχνασμα γιά νά ἐκφράσει ὁ ἱστορικός προσωπικές του ιδέες μέ τό δικό του τρόπο· καί τήν ἀντίθετη ἀποψη, ὅσων νομίζουν ὅτι ὑπῆρξε ὁ στενογράφος μιᾶς δημηγορίας πού στό σύνολό της μᾶς τή διέσωσε ὅπως τήν ἀπήγγειλε ὁ μέγας Ἀθηναῖος πολιτικός. Ὅμως προσεκτικότερη μελέτη δείχνει ὅτι πολύ πιό κοντά στήν ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι ἦταν δυνατό ὁ Περικλῆς νά ἐκφωνήσει μιᾶ ἐπιτάφια ὁμιλία παρόμοια μέ αὐτή πού μᾶς σώθηκε – τουλάχιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τά διανοήματα – χωρίς τήν παρέμβαση τοῦ Θουκυδίδη ἢ ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ἂν ἡ πόλις τοῦ εἶχε ἀναθέσει τό τιμητικό αὐτό χρέος, θά μπορούσε νά πλάσει ἕνα ρητορικό κείμενο μέ περιεχόμενο τό ἴδιο βαθύ, πλούσιο καί πρωτότυπο, χωρίς νά ἔχει ἀκούσει τό λόγο τοῦ Περικλῆ ἢ νά εἶχε συμβουλευθεῖ τίς σημειώσεις του. Γιατί στήν περίπτωση τοῦ Ἐπιτάφιο ἔχουμε τήν σπάνια ἀλλά ιδιαίτερα εὐνυχισμένη σύμπτωση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων, πού ἔχουν τήν ἰκανότητα νά εἰσχωροῦν στή βαθύτερη οὐσία τῶν θεσμῶν, τῶν καταστάσεων, τῶν γεγονότων καί τῶν ἀνθρώπων καί πού ἡ ψυχὴ καί τῶν δύο φωτίζεται ἀπό τή λάμψη τοῦ ἴδιου ἀνώτερου ἰδανικοῦ, θεομαίνεται ἀπό τήν ἴδια ἀγάπη: στήν περίπτωση τοῦ Θουκυδίδη καί τοῦ Περικλῆ, πλοῦτος πού γεμίζει τήν ψυχὴ καί τῶν δύο ἀμέριστος ἦταν ἡ ἀγάπη γιά τό μεγαλεῖο στό ὁποῖο ἔφτασε ἡ δημοκρατική Ἀθήνα. Κοινὴ ἐπιθυμία τους ἦταν νά διασωθεῖ γιά τίς μελλούμενες γενιές τό ἰδανικό τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας σάν καταστατικός χάρτης τοῦ καλύτερου πολιτεύματος καί νά ὑμνηθεῖ ἡ Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ ἀμέσως πρὶν ἀπό τό γεγονός πού στάθηκε ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους, ἕνα γεγο-

SOS

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

νός πού καμιά πολιτική διορατικότητα δέν μπορούσε νά προβλέψει: τό λομό.

Ἄν αὐτή ἡ ἄποψη σχετικά μέ τήν πατρότητα τοῦ Ἐπιταφίου εἶναι ἡ ὀρθότερη, δέν ἔχει πιά μεγάλη σημασία γιά τήν κατανόηση τοῦ λόγου ἢ προσπάθεια νά ἐξακριβωθεῖ σέ κάθε περίπτωση τί ἀνήκει στόν πραγματικό λόγο πού ἐκφώνησε τό φθινόπωρο τοῦ 431 π.Χ. ὁ Περικλῆς καί τί στήν ἐπεξεργασία στήν ὁποία τόν ὑπέβαλε ὁ Θουκυδίδης. Μάλιστα πολύ θά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τήν ιδιότυπη αὐτή μέθοδο συνεργασίας γιά τή δημιουργία τοῦ Ἐπιτάφιο ἢ ἐξέταση τῆς θέσης πού ἔχουν μέσα στήν ἱστορία τοῦ Θουκυδίδη οἱ δημηγορίες, τήν ὁποία θά ἐπιχειρήσουμε παρακάτω. Ἐκεῖνο πού ἔχει μεγαλύτερη σημασία καί εἶναι ἀναμφισβήτητο, εἶναι τό ὅτι ὁ Ἐπιτάφιος πού ἔχουμε μπροστά μας εἶναι ἀντάξιος τῆς πνευματικῆς προσωπικότητας καί τοῦ Θουκυδίδη καί τοῦ Περικλῆ. Συμβάλλει στή θετική ἀποτίμηση καί τῶν δύο, χωρίς, ἀντίθετα, νά δίνει ἀφορμή νά ὑποτιμηθεῖ μέ ὅποιο τρόπο εἴτε ὁ ἱστορικός εἴτε ὁ πολιτικός.

Ἐπειδή καί τοῦ Θουκυδίδη καί τοῦ Περικλῆ ὁ βίος καί τό ἔργο μᾶς εἶναι ἤδη γνωστά σέ ἱκανοποιητικό βαθμό¹, στό βιβλίο αὐτό περιοριζόμαστε νά συμπληρώσουμε τή γνώση μας γιά τήν προσωπικότητα τοῦ Περικλῆ μέ τήν παράθεση τοῦ περιήφημου χαρακτηρισμοῦ του πού ἐπιχείρησε ὁ Θουκυδίδης².

ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Τό μοναδικό σέ παιδευτική σημασία περιεχόμενο τοῦ Ἐπιταφίου καί ἡ μνημειακή λογοτεχνική μορφή του δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τό θαυμασμό πού ὁ λόγος αὐτός ἔχει προκαλέσει ἀπό τήν

* 1. Γιά τό βίο καί τό ἔργο τοῦ Θουκυδίδη, βλ. τίς σελ. 6-14 τοῦ βιβλίου Θουκυδίδη Ἱστορία τῆς Β' Γυμνασίου καί τίς σελ. 29-35 τοῦ βιβλίου Κείμενα Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας Β' Λυκείου.

Γιά τό βίο καί τήν πολιτική δραστηριότητα τοῦ Περικλῆ βλ. τά σχετικά κεφάλαια τῶν βιβλίων Ἱστορία τῶν Ἀρχαίων Χρόνων τῆς Α' Γυμνασίου καί τῆς Α' Λυκείου.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 19.

ΕΡΩΤΗΣΗ
έποχή που γράφηκε ως σήμερα. Όμως πώς θα δικαιολογήσουμε τη θέση του μέσα στο έργο του Θουκυδίδη, την *Ιστορία* του, αφού αυτός δεν αποτελεί ιστορική αφήγηση, αλλά είναι κείμενο ρητορικό και μάλιστα το περιεχόμενό του πολύ λίγη σχέση έχει με τα γεγονότα που τον πλαισιώνουν; Για να κατανοήσουμε τη θέση και τη λειτουργία του Έπιταφίου μέσα στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη, χρήσιμο είναι να δούμε προηγουμένως τη δομή του έργου αυτού και ιδιαίτερα ό,τι αφορά την παρουσία ρητορικών κειμένων μέσα σ' αυτό.

Για την έννοια, τη γένεση και την εξέλιξη της ρητορικής στην αρχαία Ελλάδα έχει γίνει λόγος σε προηγούμενη τάξη³. Έδώ χρειάζεται μόνο να επαναλάβουμε:

α) Ότι ο ρητορικός λόγος είναι το αποτέλεσμα της τεχνικής επεξεργασίας μιας έμφυτης ικανότητας, που ο άνθρωπος άσκησε από τη στιγμή που παρουσιάστηκαν ανάγκες στις όποιες ανταποκρίνεται ή τέχνη αυτή (κυρίως να πείσει).

β) Ότι, ανάλογα με το ρόλο που χρειάζονταν κάθε φορά να παίζουν, οι ρητορικοί λόγοι χωρίστηκαν σε είδη: τούς δικανικούς (για διαφορές που λύνονται στα δικαστήρια, π.χ. ο *Υπέρο* του άδυνατου λόγος του Λυσία), σε συμβουλευτικούς (που άπαγγέλλονται σε συγκεντρώσεις για τη λήψη σοβαρών αποφάσεων που αφορούσαν την πόλη, π.χ. ο *Γ' Ολυνθιακός* του Δημοσθένη) και επίδεικτικούς (που λάμπρυναν μία σημαντική έορταστική έκδήλωση, π.χ. ο *Παναηγυρικός* του Ίσοκράτη).

γ) Ότι οι είδικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν τον 5ο π.Χ. αιώνα στην Αθήνα (δημοκρατικό πολίτευμα, πλούσιες και ποικίλες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες) ευνόησαν σε τέτοιο σημείο την άνθιση της ρητορικής στην πόλη αυτή ώστε έκει να διδάσκουν οι σημαντικότεροι ρητοροδιδάσκαλοι και στο τέλος ή ρητορική να γίνει κατεξοχήν άπτική τέχνη, και

δ) Ότι ή έντεχνη ρητορική είναι δημιούργημα προπάντων των σοφιστών, οι όποιοι διαμόρφωσαν τά κύρια χαρακτηριστικά της πριν τη διδάξουν στην Αθήνα και πλούτισαν τό περιεχόμενο του ρητορικού λόγου με τίς πνευματικές κατακτήσεις στις όποιες είχαν

3. Βλ. την Είσαγωγή στο βιβλίο *Άττικοί Ρήτορες* της Β' Γυμνασίου, σελ. 7-10.

φτάσει. Μαθητής σοφιστών ο Θουκυδίδης, πώς ήταν δυνατό να μὴν αξιοποιήσει στο ἔργο του ἓνα τόσο δραστικό ὄργανο, πού τό χειρισμό του τόν εἶχε διδαχθεῖ ἀπό τούς δασκάλους του;

Ὁ Θουκυδίδης καταχώρισε τίς δημηγορίες μέσα στοῦ ἱστορικό του ἔργο ὡς ἀναπόσπαστο τμήμα του, γιατί – ὅπως καί πολλοί σύγχρονοί του – πίστευε ὅτι μέ τήν παρουσία τους φωτίζονται οἱ αἰτίες τῶν πολιτικῶν γεγονότων καί οἱ συνέπειες τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

ΕΡΩΤΗΣΗ Ἐτσι διαμορφώθηκε τό ἔργο τοῦ Θουκυδίδη μέ μιά ιδιότυπη γιά μᾶς μορφή: ἀποτελεῖται α) ἀπό μέρη ἀ φ η γ η μ α τ ι κ ᾶ καί β) ἀπό δ η μ η γ ο ρ ί ε ς. Τῶν πρώτων ἡ παρουσία εἶναι αὐτονόητη: μέ αὐτά ὁ συγγραφέας ἱστορεῖ τά γεγονότα καί, σπανιότερα, διατυπώνει κρίσεις γι' αὐτά. Οἱ δημηγορίες εἶναι ὁμιλίες βασιλιάδων, πολιτικῶν ἡγετῶν, στρατηγῶν πρῶν ἀπό σημαντικά γεγονότα, στά ὁποῖα αὐτοί παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Τί γυρεύουν ὅμως αὐτές ἀνάμεσα στήν ἀφήγηση ἱστορικῶν γεγονότων;

Γιά ν' ἀπαντήσουμε στοῦ ἐρώτημα αὐτό, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ Θουκυδίδης μέ τήν ἱστορία του θέλησε νά γράφει ἓνα μεταμφιεσμένο ἐγχειρίδιο πολιτικῆς θεωρίας. Ὅτι δέν θά ἔγραφε τήν ἱστορία του, ἂν ἦταν (μέ τήν ἀφήγηση) μόνο νά καταγράψει τά γεγονότα τῆς ἐποχῆς του ἢ νά τέρπει τούς ἀναγνώστες. Ἀντίθετα φιλοδοξία του ἦταν νά καταστρεῖ τό ἔργο του «κτῆμα ἐς αἰεί», πολῦτιμος σύμβουλος τῶν ἀνθρώπινων γενεῶν πού θά ἀκολουθοῦσαν. Ὅμως ἡ ἀπλή παράθεση τῶν γεγονότων, ὅσο ἀντικειμενική, πλήρης καί παραστατική καί ἂν εἶναι, δέν ἱκανοποιεῖ αὐτή τή φιλοδοξία. Αὐτή ἱκανοποιεῖται ἀπό τόν ὀλόπλευρο φωτισμό τῶν γεγονότων, ἀπό τήν κατάδειξη τῆς ἐσωτερικῆς τους σύνδεσης, ἀπό τήν ἀνίχνευση τῶν βαθύτερων αἰτίων πού ὀδήγησαν σέ μιά συγκεκριμένη πολιτική ἐπιλογή. Λοιπόν, καταλληλότερο τρόπο γιά νά ἐκθέσει μιά κατάσταση ὁ Θουκυδίδης, θεώρησε τίς δημηγορίες, ὅπου ἔκλεισε τήν ἱστορική καί πολιτική σκέψη του. Μέσα σ' αὐτές, ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ τά σπουδαιότερα ἐπιχειρήματα, κίνητρα, συναισθηματικές παρορμήσεις πού δικαιολογοῦν τήν ἀπόφαση πού κάθε φορά πάρθηκε, καθώς καί τήν προσπάθεια νά προβλεφθοῦν τά ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Εἶναι βέβαιο ὅτι τή μορφή τῶν λόγων αὐτῶν τήν ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης· ὡς πρὸς τό περιεχό-

μενο, μπορούμε να πούμε ότι κρατήθηκε όσο πιο κοντά μπορούσε στο συνολικό νόημα των πραγματικά είπωμένων, συμπληρώνοντας τα⁴. Δηλαδή ο Θουκυδίδης υπέβαλε τις δημηγορίες των ηρώων του στην ακόλουθη επεξεργασία: αφαιρούσε τό μερικό και τό περιστασιακό και τόνιζε ό,τι γενικό και μονιμότερο υπήρχε στα γεγονότα και τις ένισχυε με έπιχειρήματα που διασαφηνίζουν τις θεμελιώδεις απόψεις του ρήτορα. Τά όσα λέει ένας άγορητής είναι εκείνα που, κατά τή γνώμη του Θουκυδίδη, επέβαλε ή άποψη που υποστήριζε να πει — φυσικά έπαιρνε υπόψη και τό χαρακτήρα του όμιλητή και τις περιστάσεις. Έτσι οι όμιλητές αυτοί μάς θυμίζουν ήρωες τής τραγωδίας που μπροστά τους όρθώνεται τό μέλλον δυσδιάκριτο· μέ τις όμιλίες τους άναδεικνύονται συνετοί ή άνόητοι. Μάλιστα, για να σχηματίσει ό άναγνώστης όλοκληρωμένη ιδέα τής κατάστασης, συχνά, κατά τή συνήθεια των σοφιστών και του Έυριπίδη, έχουμε «άγωνα λόγων»: π.χ. σάν αντίλογος στη σκληρή και άμειλικτη στάση που συμβουλεύει ό Κλέων να κρατήσουν οι Άθηναίοι άπέναντι στους Μυτιληναίους για τήν άποστασία τους έρχεται ή δημηγορία του Διοδότου, που συμβουλεύει έπιείκεια και μεγαλοψυχία. Έτσι οι δημηγορίες αυτές δέν άπευθύνονται σε πραγματικούς άκροατές για να τους πείσουν, αλλά στους άναγνώστες, που τους τοποθετούν στις καλύτερες κατά τό δυνατό συνθήκες, ώστε να κρίνουν άντικειμενικά.

Μιά λοιπόν από τις 40 περίπου δημηγορίες του Θουκυδίδη είναι και ό Έπιτάφιος. Βέβαια μπορούμε να διαπιστώσουμε δύο διαφορές άνάμεσα σ' αυτόν και τις υπόλοιπες, μιá έξωτερική και μιá έσωτερική. Δηλαδή, ενώ οι άλλες άνήκουν στους συμβου-

4. Ό ίδιος ό Θουκυδίδης (βιβλίο 1ο, κεφ. 22,1) μάς περιγράφει τή μέθοδό του: «Για όσα πάλι είπε στις δημηγορίες τους ό καθένας τους είτε όταν σκόπευαν να κηρύξουν τόν πόλεμο είτε άφου μπήκαν πιά σ' αυτόν, μου ήταν δύσκολο να συγκατήσω μέ άκρίβεια τά όσα είπώθηκαν, τόσο εκείνα που άκουσα μέ τ' αυτιά μου όσο και αυτά που άλλοι από διάφορα άλλα μέρη μου άνακοίνωναν· λοιπόν παρουσίασα τις δημηγορίες κατά τόν τρόπο που νόμιζα ότι σε κάθε περίπτωση έπρεπε να μιλήσει ό καθένας τους, προσπαθώντας να μήν άπομακρυνθώ παρά έλάχιστα από τή γενική ιδέα του πραγματικού λόγου».

λευτικούς, ὁ Ἐπιτάφιος εἶναι λόγος ἐπιδεικτικός. Καὶ ἐνῶ οἱ ἄλλες δημηγορίες ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς καὶ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῶν γεγονότων πού ἱστοροῦνται, ὁ Ἐπιτάφιος τόσο λίγη σχέση ἔχει μὲ τὴν ἱστορική ἀφήγηση πού τὸν πλαισιώνει, ὥστε καθὼς τὸν διαβάζουμε σχεδόν ξεχνᾶμε τὸν πόλεμο. Στὰ κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θά προσπαθήσουμε νά ἐξηγήσουμε αὐτές τῆς διαφορές.

ΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι πού ἐκφωνοῦνταν γιὰ νά τιμηθοῦν οἱ νεκροὶ τῶν μαχῶν εἶναι ἡ ἀπόληξη μιᾶς παλαιότατης παράδοσης νά τιμοῦν τὸ νεκρὸ πολεμιστὴ ὄχι μόνο ἔργω (μὲ ἐπίσημο τάφο, μὲ κτερίσματα κτλ.) ἀλλὰ καὶ λόγῳ, μὲ ἐγκώμια, πού μάλιστα πῆραν καὶ λογοτεχνική μορφή⁵. Ἡ θεσμοθέτηση τῆς συμπλήρωσης τῆς γιορτῆς τῶν Ἐπιτάφίων στὴν Ἀθήνα μὲ ἐκφώνηση λόγου καὶ ἡ δημιουργία μιᾶς εἰδικῆς παράδοσης, καθὼς καλλιεργήθηκε ἀπὸ ἱκανοὺς ρήτορες, εἶχε ἀποτέλεσμα ὁ ἐπιτάφιος λόγος νά πάρει κάποια σταθερὴ μορφή, πού ὅλοι οἱ ἀγορητὲς ἔνιωθαν τὴν ὑποχρέωση νά σεβαστοῦν. Καθὼς ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ εἶχε συντελεστῆ πολὺ πρὶν ὁ Περικλῆς ἐκφωνήσῃ τὸν Ἐπιτάφιο του⁶, ὁ λόγος αὐτός δὲν ἀποτελεῖ μεμονωμένο κείμενο, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ μιὰ ρητορική παράδοση πού δημιουργήματά της ἐμφανίζονταν συχνὰ στὸν ἀθηναϊκὸ λαό, ἀφοῦ, μὲ τῆς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε, συχνοὶ ἦταν οἱ πόλεμοι, ἄρα συχνὰ γινόταν ἡ γιορτὴ τῶν Ἐπιτάφίων, ἀναπόσπαστο μέρος τῶν ὁποίων θεωρήθηκε ὁ ἐπιτάφιος λόγος. Ἔτσι ὁ λόγος αὐτός ἀπόκτησε σταθερὴ δομὴ (κάτι ἀνάλογο παρατηροῦμε στὴν ἀττική τραγωδία), τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ

5. Π.χ. στὴν Ἰλιάδα ἔχουμε τοὺς θρήνους τῆς Ἀνδρομάχης, τῆς Ἑκάβης καὶ τῆς Ἑλένης στὸ νεκρὸ Ἑκτορα (ραψωδία Ω), στὴ λυρική ποίηση ἔχουμε τοὺς θρήνους καὶ τὰ ἐγκώμια.

6. Ἦδη γνωρίζουμε ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς, δέκα περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν λόγο πού θά μελετήσουμε, ἐκφώνησε κι ἄλλον ἐπιτάφιο, γιὰ νά τιμηθεῖ ἡ θυσία τῶν νεκρῶν τοῦ Σαμιακοῦ πολέμου.

μορφή του όριοθετήθηκαν. Από τούς λίγους, αναλογικά, άττικούς έπιταφίους πού μās σώθηκαν⁷ και από σχετικές μαρτυρίες μπορούμε νά περιγράψουμε τή δομή ενός έπιταφίου ως εξής:

1.→ Προόμιο.

2.→ Καταγωγή και πρόγονοι: α) έγκώμιο τής άττικής γής και τής αυτοχθονίας τών Άθηναίων, β) άνατροφή και άγωγή τού άθηναϊκού λαού, γ) ή φιλοπατρία, όπως έκδηλώθηκε στά πολεμικά κατορθώματα (μυθικά και ιστορικά) τού άθηναϊκού παρελθόντος.

3.→ Οί προκείμενοι νεκροί, οί άρετές τους και οί πολεμικοί άθλοι τους.

4.→ Προτροπή γιά μίμηση στους νεότερους και παραμυθία (παρηγοριά) στους γονείς και τίς χήρες τών νεκρών.

5.→ Έπίλογος.

Τό σημαντικότερο μέρος σέ έκταση ήταν τό δεύτερο και ιδιαιτέρα ή τρίτη ένότητά του, όπου γινόταν διεξοδικό έγκώμιο τών πολεμικών έργων τών προγόνων. Η έπιμονή αυτή έξηγείται από δύο λόγους: α) Άπό τό θαυμασμό τών προγόνων, πού τούς θεωρούσαν άξεπέραστα πρότυπα άρετής, β) Τό έργο τών νεκρών πού ό ρήτορας θέλει νά τιμήσει παίρνει άξία, μέ τό νά έμφανίζεται ως άντάξια συνέχεια τού άξιοθαύμαστου έργου τών προγόνων. Έτσι ή θυσία τών νεότερων συνδεόταν μέ τό παρελθόν, ένσωματωνόταν στήν έθνική ιστορία, ύψωνόταν στή σφαίρα τής αιωνιότητας. Αυτό έξηγει και τήν ιδιαιτερή έκταση πού άφιέρωνε ό ρήτορας και στήν άνάπτυξη τού μέρους πού άφορούσε τά πολεμικά κατορθώματα τών νεκρών πού τή μέρα έκείνη τιμούσε ή πόλη.

7. Κατά τή χρονολογική τους σειρά: α) Τού Περικλή (431 π.Χ.), β) τού Γοργία (άπόσπασμα, κατά τή διάρκεια τού Πελοποννησιακού πολέμου), γ) τού Λυσία (392), δ) τού Πλάτωνα (πλαστός έπιτάφιος στό διάλογο Μενέξενος, γιά τούς νεκρούς τών πολέμων πρίν από τήν άναταλχίδα ειρήνη (362) ε) τού Δημοσθένη (338) και στ) τού Ύπερείδη (322 π.Χ.). Από αυτούς, έκείνοι πού, κατά μεγαλύτερη πιθανότητα, άπαγγέλληκαν στόν Κεραμεικό είναι ό α', ό ε' και ό στ'.

Η διάρθρωση του Επιταφίου του Περικλή είναι η ακόλουθη:

1. — Προοίμιο (Κεφ. 35): Στάση του Περικλή απέναντι στο θεσμό και κρίση του για την αξιοπιστία του έπαινου των νεκρών.

2. — Πρώτο μέρος (Κεφ. 36-42): Έπαινος των προγόνων (36, 1-2)· της σύγχρονης γενιάς (36,3). Έπαινος του αθηναϊκού πολιτεύματος και των τρόπων που ζει ο Αθηναίος (37-41): Η δημοκρατία (όρισμός και φύση της)· τά ηθη που αποτελούν προϋπόθεσή της. Οί χαρές της ζωής. Τό εμπόριο. Η Αθήνα και η Σπάρτη στον πόλεμο. Ο αθηναϊκός χαρακτήρας: ευφυνία και ευστροφία· θεληματικότητα· ανθρωπιστικά αισθήματα. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας. Μεταβατική παράγραφος: Τό εγκώμιο της Αθήνας ταυτόχρονα είναι και εγκώμιο των νεκρών.

3. — Δεύτερο μέρος (Κεφ. 42-43): Έπαινος των νεκρών: από που άντλουσαν τό θάρρος τους. Οί συμβουλές που δίνουν στους επιζώντες.

4. — Τρίτο μέρος (Κεφ. 43-45): Παραμυθία και συμβουλές στους γονείς, στά παιδιά, τούς αδερφούς και τίς συζύγους των νεκρών.

5. — Επίλογος (46): Η πόλη τίμησε όπως έπρεπε τούς νεκρούς· οί συγγενείς τώρα μπορούν νά τούς τιμήσουν ιδιωτικά.

Αν συγκρίνουμε τό διάγραμμα αυτό μέ τή δομή ενός συνηθισμένου έπιταφίου δέν είναι δύσκολο νά διαπιστώσουμε τίς διαφορές που υπάρχουν: παραλείποντας τίς λεπτομέρειες, ό έπιτάφιος του Περικλή διαφοροποιείται βασικά από τούς άλλους, καθώς αντί νά του δίνει τή μεγαλύτερη έκταση, προσπερνά μέ μιά σύντομη φράση τόν έπαινο του αθηναϊκού παρελθόντος και αναφέρεται συνοπτικά, γενικά και άοριστα στα πολεμικά έργα των νεκρών τής χρονιάς. Αντίθετα αφιερώνει τό μεγαλύτερο μέρος του στην ένότητα που αναφέρεται στο αθηναϊκό πολίτευμα και αναλύει τούς λόγους που όδηγησαν τήν πόλη στο μεγαλείο. Κεντρική ιδέα του λόγου, θά λέγαμε, είναι: από δέ οίως επιτηδεύσεως ήλθομεν επ' αυτά (δηλ. τά κατά πολέμους έργα) και μεθ' οίως πολιτείας και τρόπων έξ οίων μεγάλα έγένετο (κεφ. 36), δηλαδή: ποιές άρχές συμπεριφοράς μάς ό-

δήγησαν σ' αυτά τὰ πολεμικά κατορθώματα, μέ ποιό πολίτευμα καί χάρη σέ ποιά στοιχεία τοῦ χαρακτήρα μας ἔγιναν αυτά τόσο μεγάλα — αυτά θά ἀναπτύξω. Τό κύριο μέρος τοῦ λόγου λοιπόν εἶναι ἕνας ἐμπνευσμένος ὕμνος στά πολιτικά, 2 οἰκονομικά, 3 κοινωνικά καί 4 πνευματικά ἐπιτεύγματα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας τήν ἐποχή πού τήν κατήυθνε ὁ Περικλῆς. Τό τί εἶναι ἡ Ἀθήνα στήν ἐποχή του καί τό τί κάθε κράτος ὀφείλε νά εἶναι μᾶς δίνει ὁ Θουκυδίδης. Παρουσιάζει τήν εἰκόνα τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ὅπως ἤθελε νά τό διαμορφώσει ὁ Περικλῆς καί ὅπως τό ἀντίκριζε καί ὁ ἴδιος, περισσότερο σάν ἰδανικό παρά σάν συντελεσμένη πραγματικότητα. Ἔτσι ἔχουμε τόν ὀρισμό τοῦ βαθύτερου πνεύματος τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, θεωρημένης στό σύνολό της, τήν εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ της σ' ὅλο του τό πλάτος καί τήν πληρότητα· μιᾶ εἰκόνα τῆς πόλης γεμάτη ἀπό μετρημένη ἐλευθερία καί ἐσωτερική ἀξιοπρέπεια.

Μᾶς κάνει ἀμέσως ἐντύπωση ἡ ὀλοκληρωμένη ἐλευθερία τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, ἡ ἀπουσία κάθε προσπάθειας νά τόν κάνουν καλό, γενναῖο καί φιλόπατρι με νόμους. Αὐτή ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας προβάλλεται καί κυριαρχεῖ σ' ὅλη τήν ἀνάλυση, ἀλλά ἡ ἴδια στηρίζεται πάνω στήν εὐφυνία καί ὑποτάσσεται στήν ἰσορροπία, στό μέτρο. Γιατί κύριο προτέρημα τοῦ Ἀθηναίου κρίνεται τό ὅτι κρατᾶ τό ὀρθό μέτρο ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία τοῦ τρόπου ζωῆς καί τήν ὑπακοή στους ἄρχοντες καί τούς νόμους. « Ἀφήστε τόν πολίτη μας στόν ἑαυτό του καί μπορείτε νά ἔχετε ἐμπιστοσύνη ὅτι θά κάνει τό καθήκον του, ἀφοῦ γεννήθηκε καί ἀνατράφηκε σ' αὐτή τήν πόλη», εἶναι τό νόημα τῶν λόγων τοῦ Περικλή. Μέ τά ἐκφραστικότερα λόγια ἐγκωμιάζει τήν ἀπουσία τῆς ἠθικῆς ἀυστηρότητας, τῆ θερμότητα καί τήν ἀνεκτικότητα στίς κοινωνικές σχέσεις σάν σημάδια ἐνός ἀνώτερου πολιτισμοῦ. Ἔτσι ὁ λόγος αὐτός γίνεται μιᾶ ἐπιβλητική παρουσίαση ὄχι μονάχα τοῦ δημοκρατικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἀθήνας (κυβερνᾶ ἡ πλειοψηφία, ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκφρασης, ἴσες εὐκαιρίες στήν κατάληψη ἀξιωματίων, ἰσότητα μπροστά στό νόμο) ἀλλά καί τῆς παιδευτικῆς ἀξίας πού ἔχει ὁ δημοκρατικός τρόπος ζωῆς στό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί ἐδῶ ἡ δημοκρατία εἶναι μιᾶ δύναμη πού ἀπελευθερώνει: μονάχα αὐτή μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο νά ἔχει ἐμπιστοσύνη στό λογικό του — ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς προόδου. Ἔτσι μέσα στόν Ἐπιτάφιο

βρίσκουμε βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πνεύματος: τήν ευγενική χάρη καί τή χωρίς έπιτήδευση κομψότητα μαζί μέ τή μετρημένη αισιοδοξία. Βρίσκουμε τίς αξίες πού έπαιξαν πρωταρχικό ρόλο στόν τρόπο ζωής των Άθηναίων καί, κατά τόν Περικλή, έξηγούν τήν άνοδική πορεία πού πήρε ή πόλη.

Γιά νά τά έκφράσει όλα αυτά πύο έντονα, ό Θουκυδίδης χρησιμοποίησε τήν αντίθεση: είτε φανερά είτε μέ ύπονοούμενα αντιπαραθέτει στά χαρακτηριστικά τής Άθήνας τά αντίστοιχα τής μεγάλης αντίπαλης πόλης, τής Σπάρτης. Όμως, από ένα σημείο καί ύστερα, ή αντιπαραθεση αυτή δέν μπορεί νά συνεχιστεί, επειδή ή Άθήνα παρουσίασε δραστηριότητα σέ τομείς πού ή Σπάρτη ακόμα ούτε τούς ύποψιαζόταν. Έτσι τελικά ή Άθήνα ύψώνεται, μοναδική καί ασύγκριτη, σέ ένα άξεπέραστο μεγαλείο, για τό όποιο θά έχουν νά λένε οί γενιές πού θά έρθουν. Παρακολουθούμε πιά τή φιλοτέχνηση του ιδανικού πρότυπου του ανθρώπου καί τής πολιτείας μέ τήν άπόλυτη αυτάρκεια καί εύδαιμονία.

Γιά νά ντύσει τό περιεχόμενο αυτό μέ τήν καταλληλότερη καλλιτεχνική μορφή ό Θουκυδίδης προέκρινε νά δώσει μιά μεγαλοπρέπεια στό ρυθμό του λόγου καί νά συνταιριάσει τήν όρμητική κίνηση μέ σεμνό μεγαλείο. Δέν άπενθύνεται μόνο στό μυαλό, αλλά καί στην καρδιά ό λόγος του: ύπάρχει μιά ζεστασιά πού πηγάζει από τό ύφος του λόγου αυτού: ένα σφος δουλεμένο σέ σημείο πού καμιά φορά φαίνεται έξεζητημένο, μάς κερδίζει όμως καθώς είναι κατάσπαρτο από τόνους ποιητικούς καί έκπληκτικές σέ δραστικότητα έκφράσεις.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Όπως ήδη έχουμε πει, σέ μιά βιαστική θεώρηση ή παρουσία του Έπιταφίου μέσα στην ιστορία του Θουκυδίδη δέ φαίνεται άπαραίτητη: ένώ γραμματολογικά άνήκει στίς δημηγορίες, ή λειτουργία του μέσα στην Ιστορία είναι διαφορετική από αυτές. Φτάνει νά σκεφτούμε ότι, ένώ στά 20 χρόνια πολέμου πού περιγράφει ό Θουκυδίδης (431-411 π.Χ.) πολλές φορές οί Άθηναίοι ύποχρεώθηκαν νά τιμήσουν καί μέ έπιτάφια όμιλία τούς νεκρούς

πολύ σημαντικότερων μαχών, τόν βλέπουμε νά παραθέτει μόνο του Περικλή τόν Έπιτάφιο, πού μάλιστα έκφωνήθηκε πάνω στους τάφους λίγων νεκρών, αυτών πού σκοτώθηκαν σέ μάχες μικρής σημασίας κατά τό πρώτο έτος του πολέμου⁸. Πώς λοιπόν δικαιολογείται ή παρουσία του Έπιτάφιου μέσα στό έργο του ιστορικού; Η εξήγηση τής άπορίας αυτής είναι διπλή:

SOS
SOS
SOS

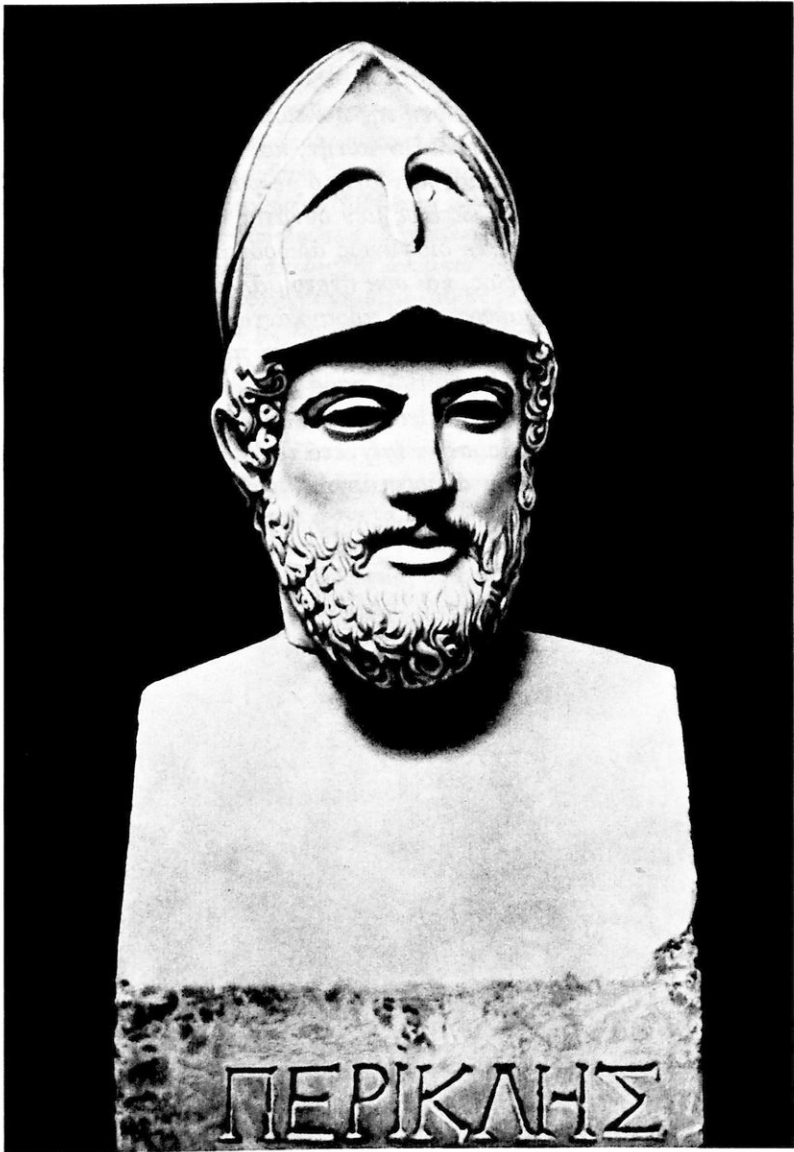
α) Ο Θουκυδίδης άνάμεσα σ' όλους τούς συγχρόνους του ξεχώρισε τόν Περικλή. Θέλησε λοιπόν νά στήσει τό μνημείο του μεγάλου Αθηναίου πολιτικού έπιβλητικό, νά δείξει όσο γίνεται παραστατικότερα τήν άρετή του ολοκληρωμένη; καί στά έργα καί στά λόγια. Για τό σκοπό αυτό άφιέρωσε μεγάλο μέρος του πρώτου καί του δεύτερου βιβλίου τής Ιστορίας του στίς έέργειες καί στίς δημηγορίες του Περικλή. Κυρίως είναι στίς δεύτερες πού διαφαίνεται ή μοναδική προσωπικότητα του πνευματικού ανθρώπου καί του πολιτικού πού ήταν ο Περικλής. Έτσι καλό είναι ο Έπιτάφιος νά συσχετίζεται μέ τίς δύο άλλες δημηγορίες: τήν πρώτη, πού προηγείται χρονικά καί τήν έκφώνησε ο Περικλής στήν έκκλησία του δήμου λίγο πριν από τήν έναρξη του πολέμου καί τήν τρίτη, τό κύκνειο άσμα του Περικλή, μέ τήν όποία ο Περικλής θέλησε νά άναστυλώσει τούς συμπολίτες του πού έχασαν τό θάρρος τους βλέποντας έξω άπ' τά τείχη τούς Λακεδαιμόνιους καί μέσα νά θερίζει τήν πόλη ο λοιμός. Τό τμήμα αυτό τής συγγραφής του Θουκυδίδη πού είναι άφιερωμένο στον Περικλή θά κλείσει μέ τόν περίφημο χαρακτηρισμό του πολιτικού από τόν ιστορικό. Μέ τόν Έπιτάφιο λοιπόν ο Θουκυδίδης δίνει μία συμπληρωματική άπεικόνιση τής προσωπικότητας του Περικλή, για νά φωτίσει καλύτερα όρισμένες ιδέες πού άποτελοΰσαν τήν πολιτική φιλοσοφία του. Μέ τόν Έπιτάφιο τό πορτραίτο ενός φωτισμένου καί συστηματικού στίς έέργειές του Περικλή συμπληρώνεται, καί παίρνει νέες διαστάσεις ή πολιτική πού αυτός αντιπροσώπευε.

β) Ο Θουκυδίδης ύπήρξε έραστής τής Αθήνας. Δέ θά καταπιανόταν μέ τήν ιστορική συγγραφή, αν δέν πίστευε ότι μ' αυτό τόν

8. Πρόκειται για τίς συμπλοκές πού έγιναν όταν ο Αρχίδαμος εισέβαλε στήν Αττική, για τήν ίππομαχία μέ τούς Βοιωτούς καί για τίς έπιχειρήσεις στήν Ποτειδαία.

τρόπο θά πληροφοροῦσε τοὺς μεταγενέστερους γιὰ τὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ θαῦμα πού συντελέστηκε στήν πόλη του. Ἡ πολιτικὴ του σκέψη καὶ ἡ ἱστορία του γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ πολὺ λογικὸ εἶναι νὰ θέλησε νὰ δώσει τὴν ἰδανικὴ εἰκόνα τῆς πόλης πρὶν αὐτὴ ἀμαρνωθεῖ ἀπὸ τίς ἀποτυχίες πού τὴ βροῦσαν στὸν πόλεμο – πρώτη καὶ μεγαλύτερη ὁ θάνατος τοῦ Περικλῆ. Δέν ὑπῆρχε λοιπὸν στιγμή καταλληλότερη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ πολέμου, ὅταν ἡ Ἀθήνα ἀντιμετώπισε χωρὶς δυσκολία τὸν ἀντίπαλο συνασπισμὸ καὶ βγήκε ἀλώβητη, διατηρώντας ὅλη τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀκτινοβολία της, γιὰ νὰ ἀκουστεῖ τὸ ἐγκώμιό της. Οὔτε καταλληλότερο πρόσωπο γιὰ νὰ τὸ συνθέσει ἀπὸ τὸ δημιουργὸ τῆς δυνάμης αὐτῆς, τὸν π ρ ὠ τ ο ν ἄ ν δ ρ α τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας, τὸν Περικλῆ.

Ἔτσι, ἐνῶ ὁ λόγος αὐτὸς ἐξωτερικὰ παρουσιάζεται ὡς ἐπιτάφιος τῶν νεκρῶν τοῦ 431 π.Χ., στήν πραγματικότητα εἶναι ὁ ἐπιτάφιος μιᾶς μεγάλης πολιτείας στήν πιο κλασικὴ τῆς μορφῆς. Γιὰ τὸν ἀναγνώστη πού ξέρει τὴν καταστροφή πού περιέμενε τὴν ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, αὐτὴ ἡ πραγματικότητα γίνεται ἰδιαίτερα αἰσθητὴ.

*Περικλής ο Ξανθίππων (490-429 π.Χ.).**

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

(Βιβλίο Β', Κεφ. 65)

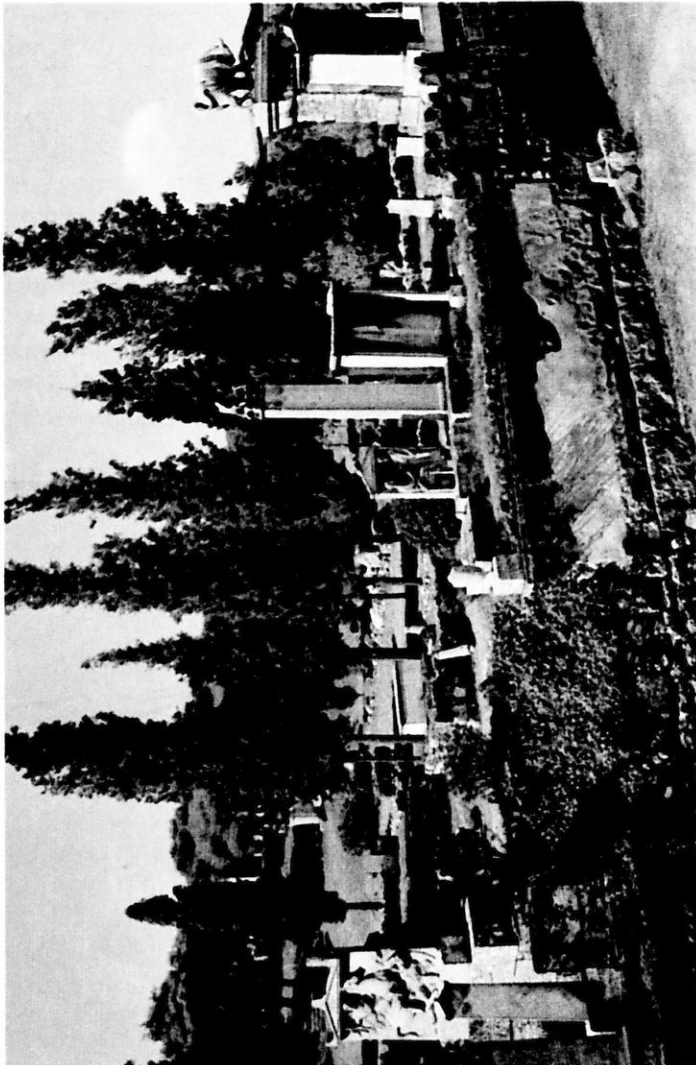
Ὅσον τε γὰρ χρόνον προύστη τῆς πόλεως ἐν τῇ εἰρήνῃ, μετρίως ἐξηγεῖτο καὶ ἀσφαλῶς διεφύλαξεν αὐτήν, καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐκείνου μεγίστη, ἐπειδὴ τε ὁ πόλεμος κατέστη, ὁ δὲ φαίνεται καὶ ἐν τούτῳ προγνοὺς τὴν δύναμιν... Ἐκείνος μὲν δυνατὸς ὦν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος γενόμενος κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἤγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγειν, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντιπεῖν. ὁπότε γοῦν αἰσθοιτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὐ' ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΑΠΟ ΤΟ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Ὁ Περικλῆς, ὅσο καιρὸ κυβέρνησε τὴν πόλιν σὲ περίοδο εἰρήνης, μὲ συνέση τῆ δικαιοῦσε καὶ τὴν κράτησε μακριὰ ἀπὸ κλυδωνισμοῦ· ἡ Ἀθήνας τὶς μέρες τοῦ ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμα τῆς δυνάμεις τῆς. Καὶ ὅταν κηρύχθηκε ὁ πόλεμος, ἀποδείχθηκε ὅτι αὐτὸς καὶ γιὰ αὐτὴ τὴν περίπτωσι εἶχε προβλέπει καὶ ὑπολογίσει ὀρθὰ τὴ δύναμι τῆς πόλεις... Ὁ Περικλῆς διαθέτοντας τὴν ἐπιβολὴ πού ἀντλοῦσε ἀπὸ τὸ κύρος τοῦ καὶ τὴν πνευματικὴ τοῦ ὑπεροχὴ καὶ ἐπειδὴ εἶχε ἀποδειχθεὶ ἀναμφισβήτητα ἐντελῶς ἀδωροδόκητος, κρατοῦσε χωρὶς καταναγκασμὸ τὸ λαὸ στὴν ἐξουσία τοῦ· δὲν ἦταν τὸ πλῆθος πού τοῦ ἐπέβαλε τὶς ἀποφάσεις, ἀλλὰ περισσότερο αὐτὸς τὸ καθοδηγοῦσε. Καὶ αὐτό, γιὰτὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ δύνामी δὲν προερχόταν ἀπὸ ἀπρεπες πηγῆς ὥστε νὰ νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ τοὺς μιλᾷ κολακευτικὰ, ἀλλὰ τὸ κύρος τοῦ τοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ λέει σὲ ὀρισμένα θέματα τὰ ἀντίθετα, ὥστε νὰ προκαλεῖ τὴν ὀργὴ τοῦς. Ἔτσι, ὅποτε ἀντιλαμβάνόταν ὅτι ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀλαζονία πού δὲν ταίριαζε στὴν περίπτωσι ἔδειχναν θρασύτητα, μὲ τὶς δημηγορίες τοῦ τοὺς τιθάσευε ὥστε νὰ φοβηθοῦν. Κι ὅταν πάλι τοὺς ἔπιανε παράλογος φόβος, ἀναστύλωνε ξανά τὸ ἠθικὸ τοῦς. Λοιπόν, τὸ ὄνομα τοῦ πολιτεύματος ἦταν βέβαια δημοκρατία, ὅμως τὴν ἐξουσία στὴν πραγματικὴτητα ἀσκοῦσε ὁ πῖ ἄξιος πολίτης.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΚΕΙΜΕΝΟ

*Τὸ δημόσιον σήμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως,
ἸΟ Κεραμεϊκός*

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

(B, 34-46)

34. Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χειμῶνι Ἀθηναῖοι τῷ πατρὶν νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφᾶς ἐποίησαντο τῶν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ πρώτων ἀποθανόντων τρόπῳ τοιῷδε. τὰ μὲν ὅσα προτίθενται τῶν ἀπογενομένων πρότριτα σκηπὴν ποιήσαντες καὶ ἐπιφέρει τῷ αὐτοῦ ἕκαστος, ἦν τι βούληται. ἐπειδὴν δὲ ἡ ἐκφορὰ ἦ, λάρνακας κυπαρισσίας ἄγουσιν ἅμαξαι φυλῆς ἐκάστης μίαν· ἔνεστι δὲ τὰ ὅσα ἡς ἕκαστος ἦν φυλῆς. μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οἳ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν. ξυνεκφέρει δὲ ὁ βουλόμενος καὶ ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι. τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν, ἐπειδὴν δὲ κρύψωσι γῆ, ἀνὴρ ἡρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὃς ἂν γνώμη τε δοκῆ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιώσει προήκη, λέγει ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα· μετὰ δὲ τοῦτο ἀπέρχονται. ὧδε μὲν θάπτουσι· καὶ διὰ παντὸς τοῦ πολέμου, ὅποτε ξυμβαίῃ αὐτοῖς, ἐχρῶντο τῷ νόμῳ. ἐπὶ δ' οὖν τοῖς πρώτοις τοῖσδε Περικλῆς ὁ Ξανθίππου ἡρέθη λέγειν. καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἐλάμβανε, προελθὼν ἀπὸ τοῦ σήματος ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν πεποιημένον, ὅπως ἀκούοιτο ὡς ἐπὶ πλείστον τοῦ ὀμίλου, ἔλεγε τοιάδε.

35. «Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε ἡδὴ εἰρηκῶτων ἔπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε, ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορευέσθαι αὐτόν. ἐμοὶ δὲ ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς, οἷα καὶ νῦν περὶ τὸν τάφον τόνδε δημοσίᾳ παρασκευασθέντα ὁράτε, καὶ μὴ ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ πολλῶν ἀρετὰς κινδυνεύεσθαι εὐ τε καὶ χεῖρον εἰπόντι πιστευθῆναι. χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται. ὃ τε γὰρ ξυνειδῶς καὶ εὐνοὺς ἀκροατῆς τάχ' ἂν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεται τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι, ὃ τε ἄπειρος ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τῆν αὐτοῦ φύσιν ἀκούοι; μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ

έτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἰκανὸς εἶναι δρᾶσαι τι ὧν ἤκουσε· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. ἐπειδὴ δὲ τοῖς πάλαι οὕτως ἔδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν, χρῆ καὶ ἐμὲ ἐπόμενον τῷ νόμῳ πειραῖσθαι ὑμῶν τῆς ἐκάστου βουλήσεως τε καὶ δόξης τυχεῖν ὡς ἐπὶ πλείστον».

36. «Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων πρῶτον· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς καὶ πρέπον δὲ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι. τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῆ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδοσαν. καὶ ἐκεῖνοι τε ἄξιοι ἐπαίνου καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν· κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὅσῃ ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον. τὰ δὲ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν, καὶ τὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καὶ ἐς πόλεμον καὶ ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην, ὧν ἐγὼ τὰ μὲν κατὰ πολέμους ἔργα, οἷς ἕκαστα ἐκτήθη, ἢ εἴ τι αὐτοὶ ἢ οἱ πατέρες ἡμῶν βάρβαρον ἢ Ἑλληνα πολέμιον ἐπιόντα προθύμως ἡμυνάμεθα, μακρηγορεῖν ἐν εἰδόσιν οὐ βουλόμενος, ἕασω. ἀπὸ δὲ οἷας τε ἐπιτηδεύσεως ἤλθομεν ἐπ' αὐτὰ καὶ μεθ' οἷας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἷων μεγάλη ἐγένετο, ταῦτα δηλώσας πρῶτον εἶμι καὶ ἐπὶ τὸν τῶνδε ἔπαινον, νομίζων ἐπὶ τε τῷ παρόντι οὐκ ἂν ἀπρεπῆ λεχθῆναι αὐτὰ καὶ τὸν πάντα ὅμιλον καὶ ἀστῶν καὶ ξένων ζῦμφορον εἶναι ἐπακοῦσαι αὐτῶν».

37. «Χρῶμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλοῦση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παρὰδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέροις. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται. μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκίμῳ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται, ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτευόμεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾶ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνως προστιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν,

*Καὶ γυναῖκες πάρεσιν αἱ προσήκουσαι
ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφνυρόμεναι.*

Βωμός με γυναῖκες πού θρηνοῦν

τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐ-
τῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κείνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι
ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσι».

38. «Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπο-
ρισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διητησίαις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ
κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκ-
πλήσσει. ἐπεσέρχεται δὲ διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ
πάντα, καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειοτέρᾳ τῇ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ
ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων».

39. «Διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναν-
τίων τοῖσδε. τὴν τε γὰρ πόλιν κοινὴν παρέχομεν καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξε-
νηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἄν
τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφεληθεῖη, πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς
τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐφύχῃ· καὶ
ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθύς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον
μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτῶμενοι οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τοὺς ἰ-
σοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν. τεκμήριον δέ· οὔτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι
καθ' ἑαυτούς, μεθ' ἀπάντων δὲ ἐς τὴν γῆν ἡμῶν στρατεύουσι, τὴν τε
τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες οὐ χαλεπῶς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ τοὺς περὶ
τῶν οἰκείων ἀμυνομένους μαχόμενοι τὰ πλείω κρατοῦμεν· ἀθρόα τε
τῇ δυνάμει ἡμῶν οὐδεὶς πω πολέμιος ἐνέτυχε διὰ τὴν τοῦ ναυτικοῦ τε
ἅμα ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐν τῇ γῆ ἐπὶ πολλὰ ἡμῶν αὐτῶν ἐπίπεμψιν·
ἦν δέ που μορῖω τινὶ προσμείξωσι, κρατήσαντές τέ τινας ἡμῶν πάν-
τας ἀύχοῦσιν ἀπεῶσθαι καὶ νικηθέντες ὑφ' ἀπάντων ἡσσησθαι. καίτοι
εἰ βραθυμῖα μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλεόν ἢ
τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλ-
λουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέ-
ρους τῶν αἰεὶ μοχθούτων φαίνεσθαι, καὶ ἐν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀ-
ξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις».

40. «Φιλοκαλούμεν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ
μαλακίας· πλοῦτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῶ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα,
καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινὶ αἰσχρὸν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔρ-
γῳ αἴσχρον. ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια

OXI

καὶ ἑτέροις ἕτερα πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἔνδεως γινῶναι· μόνου γὰρ τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν, καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομεν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ᾧ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν. διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δευνὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων. καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ πάσχοντες εἶ, ἀλλὰ δρώντες κτώμεθα τοὺς φίλους. βεβαιοτέρος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σῶζειν· ὁ δὲ ἀνοφειλῶν ἀμβλύτερος, εἰδὼς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφειλήμα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων. καὶ μόνου οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῶ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῶ πιστῶ ἀδεῶς τινὰ ὠφελοῦμεν».

So 41. «Εὐνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδεύσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ πλείστ' ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σώμα αὐταρχεὺς παρέχεσθαι. καὶ ὡς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια, αὐτὴ ἢ δύναμις τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτησάμεθα, σημαίνει. μόνῃ γὰρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείστων ἐς πείραν ἔρχεται, καὶ μόνῃ οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει ὑφ' οἷων κακοπαθεῖ οὔτε τῷ ὑπηκόῳ κατὰ μεμψιν ὡς οὐχ ὑπ' ἀξίων ἄρχεται. μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα, οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τὸ αὐτίκα τέρπει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθεια βλάψει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν ἀίδια ξυγκατοικίσαντες. περὶ τοιαύτης οὖν πόλεως οἶδε τε γενναίως δικαιοῦντες μὴ ἀφαιρεθῆναι αὐτὴν μαχόμενοι ἐτελεύτησαν, καὶ τῶν λειπομένων πάντα τινὰ εἰκὸς ἐθέλειν ὑπὲρ αὐτῆς κάμνειν».

TENOS

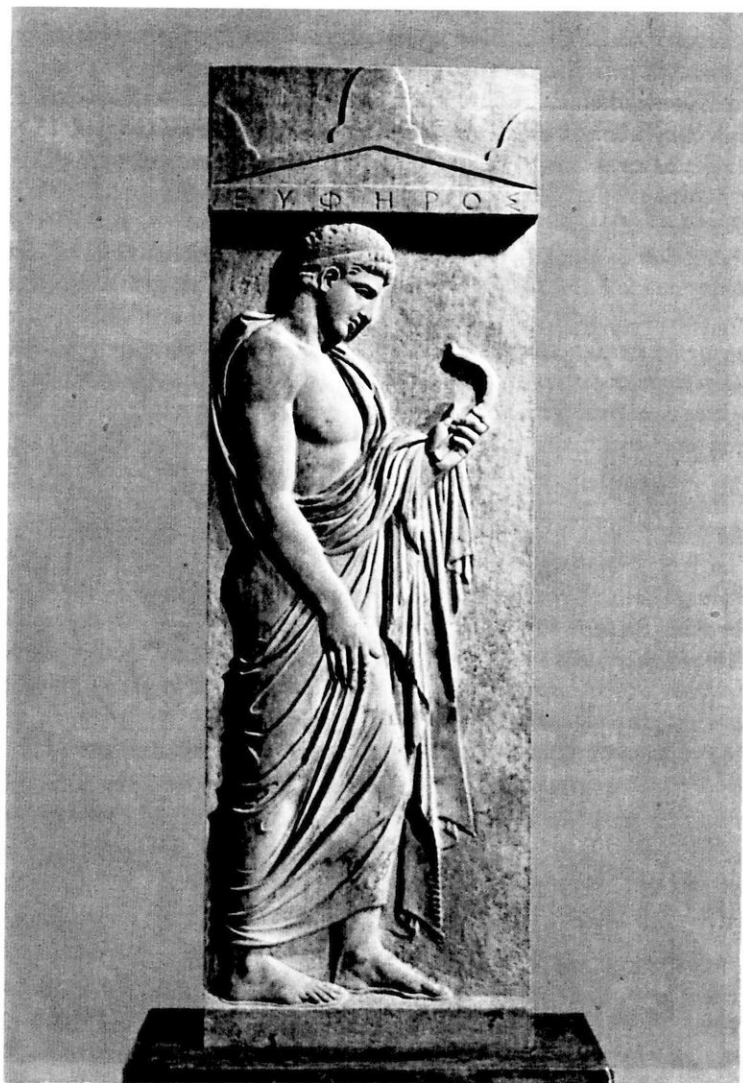
42. «Δι' ὃ δὴ καὶ ἐμήκυνα τὰ περὶ τῆς πόλεως, διδασκαλίαν τε ποιούμενος μὴ περὶ ἴσου ἡμῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα καὶ οἷς τῶνδε μηδὲν ὑπάρχει ὁμοίως, καὶ τὴν εὐλογίαν ἅμα ἐφ' οἷς νῦν λέγω φανεράν σημαίους καθιστάς. καὶ εἴρηται αὐτῆς τὰ μέγιστα· ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὕμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν, καὶ οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὡσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη. δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη τε μηνύουσα καὶ τελευταία βεβαιουῖσα ἢ νῦν τῶνδε καταστροφή. καὶ γὰρ τοῖς τᾶλλα χεῖροσι δίκαιον τὴν ἐς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνθραγαθίαν προτίθεσθαι· ἀγαθῶ γὰρ κακὸν ἀφανίσαντες κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν. τῶνδε δὲ οὔτε πλούτου τις τὴν ἔτι ἀπόλαυσιν προτιμήσας ἐμαλακίσθη οὔτε πενίας ἐλπίδι, ὡς κἂν ἔτι διαφυγῶν αὐτὴν πλουτήσειεν, ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο· τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσειεν ἐπιτρέψαντες, ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσι αὐτοῖς ἀξιούντες πεποιθέναι· καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμύνεσθαι καὶ παθεῖν κάλλιον ἡγήσάμενοι ἢ τὸ ἐνδόντες σώζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχροὺν τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν, καὶ δ' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῆ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν».

43. «Καὶ οἶδε μὲν προσηκόντως τῇ πόλει τοιοῖδε ἐγένοντο· τοὺς δὲ λοιποὺς χρῆ ἀσφαλεστέραν μὲν εὐχεσθαι, ἀτολμοτέραν δὲ μηδὲν ἀξιῶν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν, σκοποῦντας μὴ λόγῳ μόνῳ τὴν ὠφελίαν, ἣν ἂν τις πρὸς οὐδὲν χεῖρον αὐτοῦς ὑμᾶς εἰδότας μηχανῶναι, λέγων ὅσα ἐν τῷ τοὺς πολεμίους ἀμύνεσθαι ἀγαθὰ ἔνεστιν, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους καὶ ἐραστὰς γιγνομένους αὐτῆς, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη δόξα εἶναι, ἐνθυμουμένους ὅτι τολμῶντες καὶ γιγνώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυρόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτήσαντο, καὶ ὅποτε καὶ πείρα του σφαλεῖεν, οὐκ οὖν καὶ τὴν πόλιν γε τῆς σφετέρας ἀρετῆς ἀξιούντες στερίσκειν, κάλλιστον δὲ ἔρανον αὐτῇ προιέμενοι. κοινῇ γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἰδίᾳ τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ ἀείμνηστος καταλείπε-

*Ἔργω δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου
σφίαιν αὐτοῖς ἀξιούντες πεποιθέναι.*

Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Δεξιλέω

*Στηλών ἐν τῇ οὐκείᾳ ἐπιγραφῇ.
Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Εὐφῆρου*

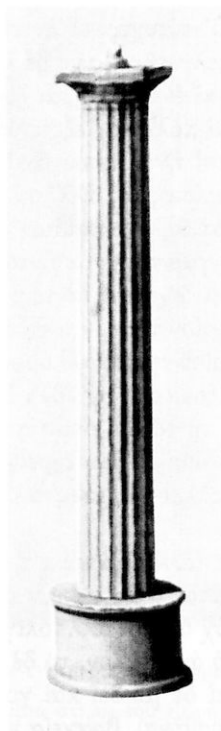
ται. ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκειᾷ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ ἄγραφος μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδαισιτᾶται. οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλευθερον, τὸ δ' ἐλευθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους. οὐ γὰρ οἱ κακοπραγούντες δικαιοτέρον ἀφειδοῖεν ἢ τοῦ βίου, οἷς ἐλπὶς οὐκ ἔστιν ἀγαθῶ, ἀλλ' οἷς ἠ ἐναντία μεταβολῇ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα καὶ διαφέροντα, ἦν τι παίσιωσιν. ἀλγεινότερα γὰρ ἀνδρὶ γε φρόνημα ἔχοντι ἢ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωςις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος ἀναίσθητος θάνατος».

44. «Δι' ὅπερ καὶ τοὺς τῶνδε νῦν τοκέας, ὅσοι πάρεστε, οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ἢ παραμυθῆσομαι. ἐν πολυτρόποις γὰρ ξυμφοραῖς ἐπίστανται τραφέντες· τὸ δ' εὐτυχές, οἱ ἂν τῆς εὐπρεπεστάτης λάχωσιν, ὡσπερ οἶδε μὲν νῦν, τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης, καὶ οἷς ἐνευδαιμονῆσαί τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ ἐντελευτῆσαι ξυμεμετρήθη. χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν ὄν, ὧν καὶ πολλάκις ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις, αἷς ποτε καὶ αὐτοὶ ἠγάλλεσθε· καὶ λύπη οὐχ ὧν ἂν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὐ ἂν ἑθᾶς γενόμενος ἀφαιρεθῆ. καρτερεῖν δὲ χρῆ καὶ ἄλλων παιδῶν ἐλπίδι, οἷς ἔτι ἡλικία τέκνωσιν ποιεῖσθαι· ἰδίᾳ τε γὰρ τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνόμενοὶ τισιν ἔσονται, καὶ τῇ πόλει διχόθεν, ἔκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλείᾳ, ξυνοίσει· οὐ γὰρ οἶόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλεύεσθαι, οἱ ἂν μὴ καὶ παιδας ἐκ τοῦ ὁμοίου παραβαλλόμενοι κινδυνεύωσιν. ὅσοι δ' αὖ παρηβήκατε, τὸν τε πλεόνα κέρδος, ὃν ἠτύχεῖτε, βίον ἠγεισθε καὶ τόνδε βραχὺν ἔσεσθαι καὶ τῇ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε. τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγῆρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὡσπερ τινές φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι».

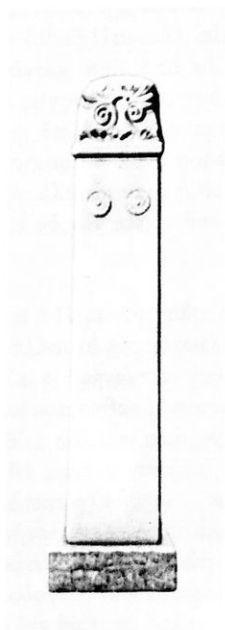
45. «Παῖσι δ' αὖ ὅσοι τῶνδε πάρεστε ἢ ἀδελφοῖς ὀρῶ μέγαν τὸν ἀγῶνα — τὸν γὰρ οὐκ ὄντα ἅπας εἴωθεν ἐπαινεῖν —, καὶ μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς οὐχ ὁμοιοὶ ἀλλ' ὀλίγω χεῖρους κριθεῖτε. φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον, τὸ δὲ μὴ ἐμποδῶν ἀνανταγωνίστω εὐνοία τετίμηται. εἰ δέ με δεῖ καὶ γυναικειᾶς τι ἀρετῆς, ὅσαι νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχεῖα παραινέσει ἅπαν σημανῶ.

τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χεῖροσι γενέσθαι ὑμῖν μεγάλη ἢ δόξα καὶ ἤς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἡ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ἦ».

46. «Εἶρηται καὶ ἐμοὶ λόγῳ κατὰ τὸν νόμον ὅσα εἶχον πρόσφορα, καὶ ἔργῳ οἱ θαπτόμενοι τὰ μὲν ἤδη κεκόσμηται, τὰ δὲ αὐτῶν τοὺς παῖδας τὸ ἀπὸ τοῦδε δημοσίᾳ ἢ πόλις μέχρι ἡβῆς θρέψει, ὠφέλιμον στέφανον τοῖσδέ τε καὶ τοῖς λειπομένοις τῶν τοιῶνδε ἀγῶνων προτιθεῖσα· ἄθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσι. νῦν δὲ ἀπολοφυράμενοι ὄν προσήκει ἐκάστῳ ἅπιτε».

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

34. **χειμῶνι**· τοῦ 431 π.Χ. νόμος = ἔθιμο. **πρῶτον**· αὐτοὶ εἶναι ὅσοι σκοτώθηκαν στὶς μάχες πού ἀναφέρονται στὰ κεφ. 1 καὶ 22 καὶ στή θάλασσα καὶ στήν Ποτειδαία. **ὄστᾶ**· οἱ νεκροὶ σέ κάθε μάχη καίγονταν ἐπὶ τόπου, ἐνῶ τὴν τέφρα τῶν ὄστων τους τὴ μετέφεραν στήν πατρίδα γιὰ νά ἐνταφιαστεῖ μέ ἐπισιμότητα. **προτίθενται** = ἐκθέτουν (σέ λαϊκὸ προσκύνημα, ἴσως στήν ἀγορά). **ἀπογενόμενοι** = οἱ σκοτωμένοι. **πρότριτα**· ἐπίρ. = τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὸν ἐνταφιασμό. **σκηνή** = ξύλινο παράπηγμα. **ἐπιφέρω** = προσφέρω· οἱ προσφορὲς ἦταν λουλούδια, στεφάνια, ἀρώματα καὶ διάφορα σκευή. **λάρναξ** = κιβώτιο (κάλη πού ἔχει μέσα τὴν τέφρα). **κυπαρισσίνας**· ἐπειδὴ τὸ ξύλο ἀπὸ κυπαρίσι εἶναι στερεὸ καὶ ἀρωματισμένο. **κλίνη** = φέρετρο. **φέρεται** = μεταφέρεται μέ τὰ χέρια. **ἐστρωμένη** = σκεπασμένη μέ νεκρικό σεντόνι. **ἀφανεῖς**· οἱ ἄγνωστοι, ἐκεῖνοι πού δέ βρέθηκαν τὰ πτώματά τους. **ἀναίρεις** = τὸ σήκωμα· ἡ ἀνακομιδὴ γιὰ ἐνταφιασμὸ νεκρῶν καὶ ὄστων. **ξυνεκφέρει** = παρακολουθεῖ τὴν ἐκφορά (κηδεῖα). **ὁ προσήκων** = συγγενής. **πάρεισι**· οἱ γυναῖκες δέν συνοδεύουν τὴν ἐκφορά, ἀλλὰ μόνο παρευρίσκονται στὸν τόπο τοῦ ἐνταφιασμοῦ. **τιθέασι**· δηλ. τὰ κιβώτια (λάρνακας). **σῆμα** = νεκροταφεῖο. **προαστίου** = στὸν ἔξω Κεραμεικὸ, κοντὰ στή σημερινὴ Ἰ.Αγ. Τριάδα (ὁδοῦ Πειραιᾶ). **αιεῖ**· δηλ. ἀπὸ τότε πού καθιερώθηκε αὐτὸ τὸ ἔθιμο, πάντως πρὶν ἀπὸ τὰ Περσικά. **αὐτοῦ** (ἐπίρ.)· στό Μαραθῶνα, ὅπου σώζεται μέχρι σήμερα. **γνώμη** = νοῦς. **προήκω** = ὑπερέχω. **ἀξίωσις** = ὑπόληψη. **ἐπ'** αὐτοῖς = πρὸς τιμὴ τους. **ὁπότε** **ξυμβαίη αὐτοῖς**· δηλ. **χρησθαί τῷ νόμῳ**. = κάθε φορά πού τοὺς δινόταν εὐκαιρία. **οὖν** = τέλος πάντων. **καιρὸς ἐλάμβανε** = ἦρθε ἡ κατάλληλη στιγμή. **ὡς ἐπὶ πλείστον τοῦ ὁμίλου** = γιὰ νά τὸν ἀκοῦν ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς συγκεντρωμένους.

35. **τὸν προσθέντα**· καὶ ὁ Περικλῆς πιθανόν εἶναι νά τὸν ἀγνοοῦσε· ἄλλοι ὑπέθεταν τὸ Σόλωνα, ἄλλοι τὸ Θεμιστοκλῆ, ἄλλοι τὸν Ἄριστείδη. **οἶα**· δηλ. ἡ μεγαλόπρεπη κηδεῖα, οἱ θρήνοι τῶν γυναικῶν καὶ ἡ σεμνὴ ταφή. **τάφος** = ταφή. **καὶ μή... κινδυνεύεσθαι... πιστευθῆναι** = καὶ νά μή διατρέχουν κίνδυνο οἱ ἀνδραγαθῆτες πολλῶν στὰ χέρια ἐνός ἀνθρώπου (νά δοθεῖ δηλ. σ' αὐτόν πίστη πού θά μιλήσει ἀντάξια ἢ κατώτερα). **μετρίως** (μέτρον) = ὅπως ταιριάζει, μέ ἐπιτυχία. **ἐν ᾧ** = σέ πράγμα πού. **ἡ δόκησις τῆς ἀλήθειας** = ἡ ιδέα ὅτι ὁ ρήτορας λέγει τὴν ἀλήθεια. **βεβαιοῦται** = ἐξασφαλίζεται (στήν ψυχὴ τῶν ἀκροατῶν). **ξυνειδῶς** = ὁ αὐτόπτης μάρτυρας (τῶν πράξεων αὐτῶν πού ἐπαινοῦνται). **ἐνδεστέρωσ** = κατώτερα (ἐλλειπότερα). **ἄπειρος**· δηλ. ἐκεῖνος πού δέν ξέρει τὴ δράση τῶν νεκρῶν. **πλεονάζεσθαι** =

ὅτι λέγονται μέ ὑπερβολή (ἐξογκώνονται). ὑπὲρ τὴν αὐτοῦ φύσιν = κάτι πού ξεπερνάει τίς δικές του δυνάμεις. μέχρι τοῦδε... εἰσί... ὧν ἤκουσε = οἱ ἔπαινοι πού λέγονται γιά ἄλλους ἴσαμε ἐκεῖνο τό σημεῖο εἶναι ἀνεκτοί, ὅσο καθέννας νομίζει ὅτι καί ὁ ἴδιος μπορεῖ νά κάμει κάτι ἀπό κείνα πού ἄκουσε. τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν (ὧν ἤκουσε) = σέ κάθε τι πού εἶναι ἀνώτερο ἀπό τίς δυνάμεις του. τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν = (ἐπειδὴ) δοκιμασμένο στήν πράξη ἀπό τούς παλαιούς βρέθηκε ὀρθό, ὅτι εἶναι καλό ἔτσι νά γίνεται. χρή καί ἐμέ... δόξης τυχεῖν = πρέπει καί ἐγώ νά προσπαθῶ νά ἀνταποκριθῶ στήν ἐπιθυμία καί προσδοκία καθενός. ὡς ἐπὶ πλεῖστον = ὅσο τό δυνατόν περισσότερο.

36. ἐν τῷ τοιῶδε = σέ ἐπικήδεια τελετή, σάν τή σημερινή. ἡ τιμὴ τῆς μνήμης = ἡ προτίμηση τῆς μνημόνευσης, ἡ τιμὴ νά μνημονεύονται πρῶτοι. διαδοχῇ = μέ τὴν κληρονομική διαδοχή (τῶν μεταγενεστέρων). ἐκεῖνοι· δηλ. ὅσοι ἔζησαν ὡς τὰ Περσικά (οἱ πρόγονοι) — πατέρες· δηλ. ὅσοι ἔζησαν ἀπό τὰ Περσικά μέχρι τῆ μάχης τῆς Κορωνεῖας (479-446 π.Χ.), ὅπως ὁ Ἄριστειδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος. ὅσων ἔχομεν ἀρχὴν (=ἐπικράτειαν) αὐτὴ καθορίστηκε μέ τίς τριαντάχρονες σπονδές τοῦ 445 π.Χ. τὰ πλείω· δηλ. τὴν ἐσωτερική ὀργάνωση τοῦ κράτους, τὴν παγίωση τῆς ἡγεμονίας, τὴν αὔξηση τῶν φόρων κλπ. καθεστηκυῖα ἡλικία = ἡ ὠριμὴ ἀνδρική ἡλικία (σ' αὐτὴν σταματᾷ ἡ ἀνάπτυξη τῶν σωματικῶν δυνάμεων). μάλιστα = περίπου. πᾶσι· ἐνν. χρήματα, πεζικὴ καί ναυτικὴ δύναμη, φρούρια. ἐπ' αὐτά· δηλ. στή σημερινὴ δύναμη. ἐπιτήδευσις = διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἰδιωτικὸ καί δημόσιο βίον, ἀρχές. πολιτεία = ὁ δημόσιος βίος, πολιτική. τρόποι = τρόποι σκέψης καί ἐνέργειας, χαρακτῆρας. ἐπὶ τῷ παρόντι = στίς σημερινές περιστάσεις. ὁ πᾶς ὄμιλος = ὅλος ὁ συγκεντρωμένος λαός. ἐπακοῦσαι = νά ἀκούσει μέ προσοχή.

37. οὐ ζηλοῦση = ἡ ὁποία δέν ζηλεύει (ὅπως δηλ. ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία ἀντέγραφε τούς νόμους τῆς Κρήτης). τισὶν = σέ κάθε ἄλλον. διὰ τὸ μή... οἰκεῖν = ἐπειδὴ εἶναι συνταγμένο (τό πολίτευμα) ἔτσι, ὥστε νά στηρίζεται ὄχι στοὺς ὀλίγους, ἀλλὰ στὸ λαό (διότι δέν στηρίζεται στοὺς ὀλίγους, ἀλλὰ στήν πλειοψηφία). μέτεστι... πᾶσι τὸ ἴσον = ὅλοι σύμφωνα μέ τούς νόμους ἔχουν ἴσα δικαιώματα στίς ἰδιωτικές τους ὑποθέσεις. κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν = ὅσο πάλι γιά τὴν προσωπικὴ ἐπιβολὴ τῶν προσώπων πού ἐκλέγονται γιά τὴ διοίκηση τῶν κοινῶν πραγμάτων. ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους... προτιμᾶται = ὅπως καθέννας προκοβεῖ σέ κάποιο κλάδο, τὸν προτιμοῦν στή διοίκηση τῶν κοινῶν μέ κριτήριον ὄχι τὴν κοινωνικὴ του καταγωγὴ ὅσο τὴν ἰκανότητά του (τὴν προσωπικὴ του ἀξία)· δηλ. οἱ δημόσιες

θέσεις καταλαμβάνονται ανάλογα με την προσωπική αξία καθενός και όχι την κοινωνική του θέση. Στη Σπάρτη, αντίθετα, οι βασιλείς βασιλεύαν, επειδή κατάγονταν από τον Ήρακλή και ως μὴν είχαν ἀρετή· τὴν πόλη κυβερνοῦσαν μόνο οἱ ὅμοιοι. **κατὰ πενίαν** = ἐπειδὴ ἦταν φτωχοί. **ἀξιώματος ἀφανεία** = ἀπὸ τὴν ἀσημότητα τῆς κοινωνικῆς τάξεως. **ἐλευθέρως τὰ πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν** = ζοῦμε χωρὶς περιορισμοὺς στὸ δημόσιο βίο μας (στὶς σχέσεις μας μετὰ τὴν πολιτεία). **καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους... ὑποψίαν** = καὶ στὶς καθημερινές μας (ἐπαγγελματικές) ἀσχολίες δὲν κοιτάζουμε μετὰ ὑποψία ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Κι ἐδῶ ὑπαινίσσεται τὴ Σπάρτη, ὅπου ὁ Σπαρτιάτης πράττοντας κατὰ τὴν ἐπιθυμία του ἐπέσυρε τὴν περιέργεια τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ζητοῦσαν νὰ μάθουν τί κάνει ὁ ἄλλος καὶ γιατί. **οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δέ... προστιθέμενοι** = καὶ δὲν παίρνομε τὴν ὄψιν στενοχωρημένου γιὰ πράξεις ἄλλων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι βέβαια ἀξίες τιμωρίας ὅμως δυσαρεστοῦν ἐκείνους πού τίς βλέπουν. **τὰ δημόσια... οὐ παρανομοῦμεν** = ὡς πολῖτες (στὶς σχέσεις μας πρὸς τὴν πολιτεία) ἀπὸ ἐσωτερικὸ σεβασμὸ δὲν παρανομοῦμε. **τῶν ἐν ἀρχῇ** = τῶν ἀρχόντων. **ἀκροάσει** = πειθαρχῶντας. **κεῖνται** = εἶναι νομοθετημένοι. **ἄγραφοι** = οἱ ἠθικοὶ νόμοι (πού ὑπάρχουν στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων).

38. **καὶ μὴν καὶ** = ὥστόσο καὶ ἀπὸ (ὄχι μόνο στὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐπικρατεῖ πνεῦμα φιλελεύθερο, ἀλλὰ καὶ στὶς πνευματικές ἀπολαύσεις). **ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα** = βρήκαμε μέσα γιὰ πνευματικὴ ἀνάπαυση (ψυχαγωγία). **διετήσιος** = ἐκεῖνος πού γίνεται ὅλο τὸ χρόνο. Στὴν Ἀθήνα ὑπῆρχε πλῆθος ἀπὸ γιορτές. **νομίζοντες ἀγῶσι** = μετὰ τὴν καθιέρωση ἀγῶνων. **ἴδια κατασκευαί**· ἰδιωτικές κατοικίες καὶ ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμός τους (ἐπιπλώσεις). **ὣν ἡ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει** = ἡ καθημερινὴ εὐχαρίστηση διώχνει μακριὰ τὴ στενοχώρια. **ἐπεσέρχεται** = ἀκόμα εἰσάγονται. **καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν... ἀνθρώπων** = καὶ συμβαίνει νὰ χαιρόμαστε τὰ ἀγαθὰ (προϊόντα) τῶν ἄλλων χωρῶν μετὰ τὴν ἴδια εὐκολία, μετὰ τὴν ὅποια χαιρόμαστε τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς.

39. **τῶν πολεμικῶν μελέταις** = στὸν κύκλο τῆς πολεμικῆς ἐκπαιδεύσεως. **οὐκ ἔστιν ὅτε** = οὐδέποτε. **ξενηλασίαι** = ἀπελάσεις (διώξιμο) τῶν ξένων· ὅπως γίνονταν στὴ Σπάρτη ἀπὸ τὸ φόβο μήπως ἐπιδράσουν ξενικοὶ τρόποι στὴν ἀγωγή τους. **ἀπάταις** = μετὰ ἀπατηλὰ τεχνάσματα· μετὰ τέτοιους τρόπους διδάσκονταν οἱ νέοι τῆς Σπάρτης, γιὰ νὰ γίνονται πολυμήχανοι καὶ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἐχθρούς. **τῶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐφύχω** = (ἐχοντας ἐμπιστοσύνη) στὴν προσωπικὴ μας γενναιοψυχία κατὰ τὴν ὥρα τῆς δράσεως (δηλ. στὸν πόλεμο). **παιδεῖαι** = τὸ παιδαγωγικὸ σύστημα (ἡ ἀνα-

τροφή). τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται = ἐπιδιώκουν τὴν παλικαριά (ὡς σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς). ἀνειμένως = μὲ ἀνεση. ἰσοπαλῆς = ἰσοδύναμος. καθ' ἑαυτοῦς = μόνοι τους. τὴν τε τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες = ὅταν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μπαίνομε στή χώρα τῶν ἄλλων. οὐ χαλεπῶς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ... τὰ πλείω κρατοῦμεν = ἐνῶ πολεμοῦμε σέ ξένη χώρα, νικοῦμε εὐκολά τις πῖο πολλές φορές αὐτοῦς πού ὑπερασπίζονται τὰ ἴδια τους τὰ σπίτια (ἀμύνονται «ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν»). διὰ τὴν ἐν τῇ γῆ ἐπὶ πολλά... ἐπίπεμφιν = γιὰτί σέ πολλές κτήσεις στέλνομε στρατὸ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους. προσμείγνυμι = ἔρχομαι στὰ χέρια (συγκρούομαι). αὐχῶ = καυχιέμαι, καμαρώνω. καίτοι εἰ ραθυμῖα μᾶλλον... κινδυνεύειν = καὶ ἀλήθεια, ἐνῶ ριχνόμαστε στοὺς κινδύνους μὲ μόνο ἐφόδιο τὴν ἀνετη ζωὴ πῖο πολὺ παρά μὲ ἐπίπονη ἄσκηση καὶ μὲ μιὰ ἀνδρεία πού δέν μᾶς τὴν ἐπιβάλλουν τόσο οἱ νόμοι ὅσο οἱ τρόποι τῆς ζωῆς μας. περιγίγνεται ἡμῖν... μὴ προκαμνειν = ἔχουμε τὸ πλεονέκτημα (τὸ κέρδος) νὰ μὴν κουραζόμαστε ἀπὸ πρὶν γιὰ μελλοντικούς κινδύνους (ἐξαιτίας τῶν ἐναγώνιων πολεμικῶν παρασκευῶν, τίς ὁποῖες προκαλοῦν οἱ μελλοντικοὶ κίνδυνοι). αἰεὶ μοχθούντων = ἀπὸ ἐκείνους πού βασανίζονται ἀδιάκοπα (ὑποβάλλονται σέ συνεχεῖς ἐπίμοχθες ἀσκήσεις). ἀξίαν εἶναι· ἐξαρτ. ἀπὸ τὸ φημί πού ἐννοεῖται.

40. εὐτέλεια = λιτότητα (ἀπλότητα). φιλοσοφῶ = ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ γράμματα. μαλακία = τρυφηλότητα (νωθρότητα). φιλοκαλοῦμεν... ἄνευ μαλακίας = καλλιεργοῦμε τίς ὠραῖες τέχνες μὲ μικρὴ δαπάνη καὶ καταγινόμαστε στὰ γράμματα χωρὶς νὰ χάνουμε τὸν ἀνδρισμὸ μας. Αὐτὰ λέγει ὁ Περικλῆς, ἐπειδὴ οἱ Λακεδ. κατηγοροῦν τοὺς Ἴσθμ. γιὰ πολυτέλεια καὶ τρυφηλότητα, ἐνῶ αὐτοὶ εἶχαν τὸ φόβο μήπως οἱ τέχνες καὶ τὰ γράμματα τοὺς καταστήσουν νωθροὺς. πλοῦτω ἔργου... χρώμεθα = καὶ χρησιμοποιοῦμε τὸν πλοῦτο πῖο πολὺ γιὰ κάποιο ἔργο παρά ὡς ἀφορμὴ γιὰ ἐπίδειξη (κομπορημοσύνη). καὶ τὸ πένεσθαι... αἰσχίον = καὶ δέν εἶναι ντροπὴ νὰ παραδέχεται κανεὶς τὴ φτώχεια του, πῖο ντροπὴ εἶναι νὰ μὴν τὴν ἀποφεύγει δουλεύοντας. ἔνι = ἐνεσι, εἶναι δυνατό. τοῖς αὐτοῖς· εἶναι ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ πολιτικά (κυρίως). ἑτέροις· εἶναι οἱ ἐπαγγεληματίες. πρὸς ἔργα τετραμμένοις = ἐνῶ καθέννας κοιτάζει τὴ δουλειὰ του (τὸ ἐπάγγελμά του). γνῶναι (ἐνι) = νὰ κατέχουν (νὰ ἔχουν πλήρη γνώση) τὰ πολιτικά ζητήματα. Στὴ Σπάρτη, στοὺς Σπαρτιάτες δέν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀσχολοῦνται σέ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, καὶ ὅσοι ἀσκοῦσαν αὐτὰ τὰ ἐπαγγέλματα φαίνεται ὅτι ἀγροῦσαν τὰ πολιτικά. ἀχρεῖος = ἄχρηστος. καὶ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε... τὰ πράγματα = καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι (ὄλοι οἱ πολῖτες) ἢ διατυπώνουμε τουλάχιστο γνώμη πάνω στὰ ζητήματα πού προτείνονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους (κυρίως πολιτικούς) ἢ παίρνομε οἱ ἴδιοι τὴν ἀπόφαση πού ται-

ριάξει καί τή θέτουμε κάτω ἀπό τήν κρίση ἄλλων (ὡς μέλη τῆς βουλῆς). ἀλλά μὴ προδιδαχθῆναι... ἔργω ἔλθειν = (θεωροῦμε βλάβη) τό νά μὴ φωτιστοῦμε (διδασχτοῦμε) πρῶτα μέ τό λόγο, πρὶν φτάσουμε νά ἐνεργήσουμε ὅσα πρέπει νά γίνουν. διαφερόντως καί τόδε ἔχομεν = καί αὐτό τό ξεχωριστό ἔχομεν (ὑπερέχομεν καί κατά τό ἐξῆς). ὥστε τολμᾶν = ὅτι ἔχομεν τόλμη. οἱ αὐτοὶ = (συγχρόνως) μαζί. ἐκλογίζομαι = συλλογιέμαι καλὰ-καλὰ (ὑπολογίζω μέ ἀκρίβεια). μάλιστα· ἀναφέρεται καί στά δύο ἀπαρέμφατα. ὅ = τοῦτο δέ = ἀντίθετα ὅμως. ἀμαθία = ἡ ἄγνοια τῶν κινδύνων. θράσος = παράλογη τόλμη (ἀποκοτιά). λογισμὸς = συλλογή (ὀρθή, μελετημένη σκέψη). κράτιστοι τὴν ψυχὴν = ὅσοι ἔχουν μεγάλη δύναμη στὴν ψυχὴ. τὰ δεινὰ = οἱ κίνδυνοι. διὰ ταῦτα = καί ὅμως (διὰ τό γινώσκουν). καί τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς = καί στὴν καλὴ (εὐεργετική) διάθεση δέν ἔχομεν τὴν ἴδια γνώμη μέ τὸν πολὺ κόσμος. βεβαιότερος ὁ δρᾶσας... σώζειν = ἐκεῖνος πού εὐεργέτησε εἶναι πιὸ σταθερὸς φίλος ἔτσι, ὥστε νά φροντίζει νά κρατήσει τὴ χάρη πού τοῦ χρωστοῦν μέ τὴ συμπάθεια πού θά δείχνει σ' αὐτόν πού ὠφέλησε (νά διατηρεῖ τὴν εὐγνωμοσύνη ἐκεῖνος πού εὐεργετήθηκε μέ τὴ διαρκὴ εὐνοία του πρὸς αὐτόν). ὁ δ' ἀντοφείλων... ἀποδώσω = ἀντίθετα, ἐκεῖνος πού χρωστᾷ κάτι δέν εἶναι τόσο πρόθυμος νά ἐξοφλήσει τό χρέος του, γιατί ἔξερει πὼς θά δείξει καλωσύνη (θά ἀποδώσει εὐεργεσία) ὄχι γιὰ μιὰ χάρη πού θέλει νά κάνει (ὄχι γιὰ νά τοῦ χρωσιεῖται εὐγνωμοσύνη), παρὰ γιὰ ἓνα χρέος πού ξοφλάει. τοῦ συμφέροντος λογισμῶ = ἀπὸ ὑπολογισμό τοῦ συμφέροντος (ἀποβλέποντας στό συμφέρον). τῆς ἐλευθερίας τῶ πιστῶ = ἀπὸ τὴν πίστη πὼς εἴμαστε ἐλεύθεροι ἄνθρωποι (τὴν πεποίθηση, πού τὴν ἐμπνέει ἡ εὐγένεια τῶν αἰσθημάτων). ἀδεῶς = ἄφοβα (χωρὶς νά φοβούμαστε ἀγνωμοσύνη ἢ ζημία). Παραδείγματα βοήθειας τῶν Ἀθηναίων σέ ἄλλους χωρὶς ὑπολογισμό τοῦ συμφέροντος ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅπως τὴ βοήθεια στοὺς Ἴωνες πού ἀποστάτησαν ἀπὸ τό Δαρεῖο, τὴ βοήθεια στοὺς Σπαρτιάτες μέ ἀρχηγό τὸν Κίμωνα κατά τὸν τρίτο Μεσσηνιακὸ πόλεμο.

41. ξυνηλῶν = μέ συντομία (μέ δύο λόγια). παιδευσιν τῆς Ἑλλάδος = σχολεῖο, πνευματικὸ κέντρο τῆς Ἑλλάδας. καθ' ἕκαστον δοκεῖν... αὐτάρκες παρέχεσθαι = μοῦ φαίνεται (νομίζω) ὅτι ὁ κάθε πολίτης θά μπορούσε νά παρουσιάσει (παρέχεσθαι ἄν) τὸν ἑαυτό του αὐτάρχη σέ πάρα πολλὰ καί διάφορα εἶδη ἀσχολιῶν (= ἐπὶ πλείστα εἶδη) μέ ἐξαιρετικὴ ἐπιδεξιότητα καί χάρη (= μετὰ χαρίτων μάλιστα' ἄν εὐτραπέλως). κόμπος λόγων = κομπορημοσύνη (παινέματα). ἔργων ἀλήθεια = πραγματικὴ ἀλήθεια. ἡ δύναμις τῆς πόλεως· ἡ στρατιωτικὴ καί οἰκονομικὴ δύναμη τῆς πόλης στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου. τρόπων· γι' αὐτοὺς μίλησε στό κεφ. 37. μόνη τῶν νῦν ἀκοῆς

κρείσσων ἐς πείραν ἔρχεται = εἶναι ἡ μόνη πού ἀπ' τίς σημερινές δείχνεται ἀνώτερη ἀπό τή φήμη της στήν ὥρα τῆς δοκιμασίας (ἀνώτερη ἀπό τή γνώμη πού ἐπικρατεῖ γι' αὐτή). τῷ πολεμίῳ... ὑφ' οὐρανὸν κακοπαθεῖ = δίνει στόν ἐχθρό ἀφορμὴ νά ἀγανακτεῖ (νά θυμῶνει), γιατί κακοπαθεῖ ἀπό τέτοιους ἀνθρώπους (ἀνάξιους ἀντιπάλους). κατὰ μεμψιν = ἀφορμὴ γιὰ παρὰ πονα. σημεῖα = ἀποδείξεις (σημεῖα πού καθὼς σώζονται μέχρι σήμερον ἐπιβεβαιώνουν ὅσα λέγει ὁ Περικλῆς). οὐ δὴ = ὄχι δά. τοι = βέβαια. οὐδὲν προσδεόμενοι... οὔτε ὅστις ἔπεισι... ἡ ἀλήθεια βλάψει = δὲν ἔχουμε καθόλου ἀνάγκη οὔτε ἀπὸ ἕναν Ὅμηρο, γιὰ νά μᾶς ἐπαινέσει οὔτε ἀπὸ κανέναν ἄλλο, πού θά μᾶς εὐχαριστήσῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ μέ τούς στίχους, ὅμως ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια (θά ζημιώσῃ τὴ γνώμη πού θά γεννηθεῖ γιὰ τὰ ἔργα μας) θά διαψεύσῃ τὴν εἰκόνα τῶν περιστατικῶν (τὴν ποιητικὴ παράσταση τῶν πράξεων = τὴν ὑπόνοιαν). ἐσβρατὸς = προσιτὸς, ἐκεῖνος πού μπορεῖ κανεὶς νά τόν πλησιάσῃ. ξυγκατοικίσαντες = καὶ στήσαμε (ιδρύσαμε) σέ κάθε τόπο (ἐκτός τῶν ἀποικιῶν) μνημεῖα. κακῶν τε κάγαθῶν ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων κοντὰ στή Μέμφη τῆς Αἰγύπτου ἀποτελεῖ τεκμήριον γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς πόλης τόσο πειστικὸ ὅσο οἱ περιφανεῖς νίκες τοῦ Κίμωνος κοντὰ στόν Εὐρυμέδοντα. δικαίῳ = ἀναγνωρίζω ὡς καθήκον. λειπόμμενοι = ἐκεῖνοι πού μένουν στή ζωῇ. εἰκὸς (ἐνν. ἔστω) ἐθέλειν. κάμνω = κοπιᾶζω.

42. τῶνδε· δηλ. τῶν πλεονεκτημάτων τῶν Ἀθηναίων. ὁμοίως = στόν ἴδιο βαθμό. εὐλογία = ἐπαινος, ἐγκώμιο. σημεῖοις = μέ χειροπιαστὲς ἀποδείξεις. αὐτῆς· δηλ. τῆς εὐλογίας. τὰ μέγιστα = τὰ πιὸ πολλά καὶ σπουδαιότερα σημεῖα. οὐκ ἂν πολλοῖς... φανεῖν = γιὰ λίγους Ἕλληνας θά μπορούσε νά φανεῖ ὅτι ὁ λόγος ἰσορροπεῖ μέ τὰ ἔργα, ὅπως γι' αὐτούς ἐδῶ τούς νεκρούς (= λίγοι Ἕλληνας ὑπάρχουν, ὅπως αὐτοὶ οἱ νεκροί, στοὺς ὁποίους ταιριάζει τέτοιος ἐπαινος). δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν... καταστροφή = καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος αὐτῶν ἐδῶ τῶν νεκρῶν, εἴτε αὐτὸς εἶναι τὸ πρῶτο φανέρωμα τῆς παλικαριᾶς (γιὰ τούς νέους), εἴτε εἶναι ἡ τελευταία ἐπισφράγιση τῆς (γιὰ τούς γεροντότερους), εἶναι τρανὴ ἀπόδειξη τῆς ἀνδρείου τους. καὶ γὰρ τοῖς τᾶλλα χείροσι... προτίθεσθαι = γιατί καὶ αὐτοὶ ἀκόμη, πού ἀπὸ κάθε ἄλλη ἄποψη εἶναι κακοί, ἔχουν τὸ δικαίωμα νά προβάλλουν γιὰ υπεράσπισή τους τὴν παλικαριά πού ἔδειξαν στοὺς πολέμους γιὰ τὴν πατρίδα. ἀγαθῶ = μέ τὴ γενναία, πατριωτικὴ πράξη. κακὸν = τὸ ἠθικὸ σφάλμα. κοινῶς = στό γενικὸ συμφέρον (στὴν κοινὴ προσπάθεια). ἐκ τῶν ἰδίων = μέ τὰ σφάλματα καὶ τίς παρεκτροπές τῆς ἰδιωτικῆς τους ζωῆς. μαλακίζομαι = δεῖχνομαι δειλός. τὴν ἔτι = τὴ συνέχιση (τὴν μακρότερη). ὡς κἂν ἔτι διαφυγῶν... πλουτήσσειεν = ὅτι ἂν γλύτωνε ἀπὸ τῆ φτώχειας ἦταν

ένδεχόμενο να πλουτίσει. του δεινού = του κινδύνου. αὐτῶν· εἶναι ἡ συνέχιση ἀπόλαυσης τοῦ πλούτου καί ἡ ἐλπίδα νά γλιτώσουν ἀπό τή φτώχεια. λαβόντες = ἀφού λογάρισαν. μετ' αὐτοῦ· δηλ. τοῦ κινδύνου (= κινδυνεύοντες). ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ... τῶν δὲ ἐφίσσθαι = ἀποφάσισαν ὑπομένοντας τόν κίνδυνο τοὺς ἐχθροὺς νά ἐκδικηθοῦν, ἐνώ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ νά τὰ ἐπιθυμοῦν (ἀπόλαυση καί πλοῦτο) (νά διατηρήσουν δηλ. τόν πόθο, γιατί ὁ ἀγώνας μποροῦσε νά ἔχει εὐνοϊκή ἔκβαση γι' αὐτούς). ἐλπίδι τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσθαι ἐπιτρέψαντες = ἐμπιστεύτηκαν στήν ἐλπίδα τήν ἀβεβαίωτητα (τὸ ἄγνωστο) τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγώνα. ἔργω δὲ περὶ... ἀξιοῦντες πεποιθέναι = ὅμως στήν πράξη θεωροῦσαν καθήκον τους νά ἐμπιστευοῦνται στήν προσωπική τους παλικαριά τήν ὥρα πού μπρῶς στά μάτια τους ἔβλεπαν πιά τόν κίνδυνο. ἐν αὐτῶ· δηλ. στὸν κίνδυνο. τὸ αἰσχροὺν τοῦ λόγου = ἡ ντροπή τῆς δειλίας (κατηγορία γιὰ δειλία). τὸ ἔργον = τὴ μάχη. καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ... ἀπηλλάγησαν = καί στήν πιὸ κρίσιμη, βραχύτατη στιγμή τῆς τύχης σκοτώθηκαν, μέ τήν ἐλπίδα πιὸ πολὺ ὅτι ἦταν νικητές παρὰ νικημένοι.

43. τοὺς δὲ λοιπούς... διάνοιαν ἔχειν = ὅσο μείνατε στή ζωὴ πρέπει νά παρακαλεῖτε τοὺς θεοὺς ἡ τύχη σας νά εἶναι πιὸ εὐνοϊκή, ἀλλὰ νά μὴ καταδέξεστε νά ἔχετε τὸ φρόνημά σας ἀτολμότερο μπροστὰ στοὺς ἐχθροὺς. λόγῳ σκοπεῖν τὴν ὠφελίαν = νά ἐξετάζετε κατὰ τὸ λόγο (τῶν ρητόρων) τὴν ὠφέλεια (μὴ περιοριστεῖτε νά ἀκοῦτε τὰ καλὰ μόνο ἀπὸ τὸ λόγο μου). ἔργῳ θεώμενοι = νά βλέπετε μέ θαυμασμό τὰ ἔργα τῆς πόλης (ὅπως παρουσιάζεται αὐτὴ ἀπὸ τὰ πράγματα). ἐν τοῖς ἔργοις = στὶς μάχες. ὁπότε καὶ πείρα του σφαλεῖεν = εἴποτε καὶ πειρώμενοί τινος σφαλεῖσαν = ἂν καμιά φορὰ δοκιμάζοντας κάτι τύχαινε νά μὴν πετύχουν (συνέβη νά ἀποτύχουν). οὐκ οὖν = ὅμως γι' αὐτὸ δέν... κάλλιστον ἔρανον τῇ πόλει προίεμενοι = προσέφεραν τὴ ζωὴ τους ὡς τὴν πιὸ ἐνδοξὴ εἰσφορὰ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας. ἰδίᾳ = προσωπικά. παρὰ τῶ ἐντυχόντι... καιρῶ = σὲ κάθε εὐκαιρία πού παρουσιαζόταν κάθε φορὰ εἴτε στὸ λόγο (ὅταν δηλ. στά πανηγύρια ἐκφωνοῦνται λόγοι, θὰ μνημονεύονται αὐτοί) εἴτε στήν πράξη (ὅταν στή μάχη θὰ παρακινοῦν τοὺς μαχητὲς νά τοὺς μιμοῦνται). σημαίνει = φανερώνει (διατηρεῖ τὴ μνήμη τους). οἰκεία· δηλ. γῆ. μὴ προσήκουσα = ἡ ξένη. ἄγραφος μνήμη = ἄγραφη θύμηση (αὐτὴ πού εἶναι γραμμένη στήν καρδιά σὲ ἀντίθεση μέ τὸ «στηλῶν ἐπιγραφὴ»). ἄγραφος μνήμη... ἐνδιδι-τᾶται = φωλιάζει μέσα στήν καρδιά καθενός ἡ ἄγραφη θύμηση τοῦ φρονήματός τους (δηλ. τῶν νεκρῶν) πιὸ πολὺ παρὰ τοῦ ἔργου πού ἔκαναν, εἴτε εἶναι μικρὸ εἴτε μεγάλο. καὶ τὸ εὐδαιμον... κρίναντες = θεωρώντας ὅτι εὐτυχία θὰ πεῖ ἐλευθερία καὶ ἐλευθερία θὰ πεῖ γενναιοψυχία (ψυχὴ δυνατὴ).

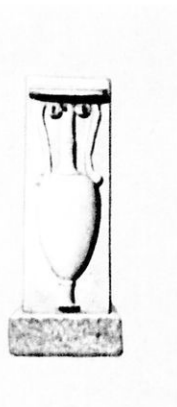
περιορῶμαι (ἐδῶ) = δειλιάζω. κακοπραγῶ = δυστυχῶ. ἀλλ' οἷς ἡ ἐναντία... κινδυνεύεται = ἀλλά ἐκεῖνοι πού κινδυνεύουν νά ἀλλάξει ἡ ζωὴ τους στό χειρότερο καθὼς περνάει ὁ καιρὸς, καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα ἐνν. ἔσται = καὶ στοὺς ὁποίους ἡ διαφορά (σέ σύγκριση μέ τὴν προηγούμενη κατάστασή τους) θά εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη, ἀλγυνότερα γάρ... κάκωσις = γιατί γιὰ τὸν ἄντρα πού ἔχει ἀλήθεια φιλότιμο εἶναι πιό πικρὴ ἢ ταπεινώση πού ἀκολουθεῖ τῆ δειλία. ἀναίσθητος = ἀνώδυνος (χωρὶς νά γίνεῖ ἀντιληπτός).

44. τοκεὺς· γονιός. ἐν πολυτρόποις ξυμφοραῖς ἐπίστανται τραφέντες = ξέρουσιν ὅτι ἀνατράφηκαν μέσα σέ ποικίλες ἀλλαγές τῆς τύχης. εὐπρεπεστάτης τελευτῆς = ἐνδοξότατου θανάτου. οἷς ἐνευδαίμονησαι... ξυνεμετρήθη = τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ δόθηκε σέ συμμετρικὴ ἀναλογία, ὥστε νά τὴν περάσουν μέ εὐτυχία καὶ νά πεθάνουν εὐτυχισμένοι (τοὺς ὁποίους συνόδευσε ἡ ἴδια εὐτυχία καὶ στὴ ζωὴ καὶ στό θάνατο). ὦν (ἀναφ. αἰτιολ.) = ἐπειδὴ αὐτῶν. λύπη οὐχ ὦν... στερίσκηται = λυπεῖται κάποιος ὄχι γιὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα στερεῖται χωρὶς νά τὰ δοκιμάσει. ἐθάς τινος = συνηθισμένος μέ κάτι. ἰδίᾳ = στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ. τῶν οὐκ ὄντων... ἔσονται = ὅσοι γεννηθοῦν ἀργότερα θά κάνουν μερικοὺς νά ξεχάσουν ἐκείνους πού σκοτώθηκαν. ξυνοῖσει· ὑποκ. τὸ ἐπιγίγνεσθαι παῖδας (ἢ τὸ τέκνωσιν ποιεῖσθαι). οὐ γὰρ οἷόν τε ἴσον... κινδυνεύωσι = γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποφασίζουν γιὰ τὰ δημόσια πράγματα ὅμοια ὀρθὰ καὶ δίκαια ἐκεῖνοι, πού δέν ἔχουν παιδιὰ νά δώσουν γιὰ τὸν πόλεμο καὶ δὲ βρίσκονται στὸν κίνδυνο νά τὰ χάσουν, καὶ οἱ ἄλλοι πού ἔχουν παιδιὰ στὸν πόλεμο. παρηβῶ = εἶμαι περασμένος στὰ χρόνια. τόνδε· ἐνν. τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ. κουφίζομαι = παρηγοριέμαι. τὸ φιλότιμον ἀγῆρων μόνον = ἡ αἴσθησις τῆς τιμῆς (φιλοτιμία, φιλοδοξία) εἶναι τὸ μόνον πού δὲ γεράζει. οὐ τὸ κερδαίνειν μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι = δέν εὐχαριστεῖ τόσο τὸ κέρδος, ὅσο ἡ τιμὴ (δόξα). ἀχρεῖος = ἀχρηστος (ἀνωφέλευτος).

45. μέγαν = μεγάλο (δύσκολο). καὶ μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς (= καὶ εἰ ὑπερβάλοιτε ἀρετῆ) οὐχ ὅμοιοι, ἀλλ' ὀλίγω χειροῦς κριθεῖτε = καὶ ἂν δεῖξετε παλικαριά ξεχωριστὴ, καὶ τότε μέ δυσκολία θά κατορθώνατε νά κριθεῖτε ὄχι βέβαια ὅμοιοι, ἀλλὰ λίγο κατώτεροι ἀπὸ αὐτούς. φθόνος τοῖς ζῶσι... τετίμηται = γιατί ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς κοιτάζουν τὸν ἀντίμαχό τους μέ φθόνο, οἱ νεκροὶ ὅμως (= τὸ μὴ ἐμποδῶν) τιμῶνται μέ εὐνοια ἀναπαύωνιστη, τῆς τῆς γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως... κλέος ἧ = μεγάλη τιμὴ θά εἶναι σέ σᾶς, ἂν δὲ φανεῖτε κατώτερες ἀπὸ τὴ γυναικεῖα φύση σας (τὸν προορισμό σας, ἂν ἀσχολεῖστε δηλ. ἀθροῦρα στὰ οἰκιακά) καὶ μά-

λιστα σ' ἐκείνη πού τό ὄνομά της θά ἀκουστεῖ (στήν ἀγορά) ὅσο γίνεται πιό λίγο ἀνάμεσα στους ἄντρες, εἴτε γιά καλό εἴτε γιά κακό.

46. πρόσφορα = ἐπίκαιρα (ταιριαστά). οἱ θαπτόμενοι κεκόσμηται· δηλ. μέ τή συμπάθεια τῶν πολιτῶν καί τήν πρόνοια τῆς πόλης. ὠφέλιμον στέφανον... προτιθεῖσα = ὠφέλιμο στεφάνι ὡς βραβεῖο σέ τέτοιους ἀγῶνες (γιά τήν πατρίδα) ὀρίζοντας γι' αὐτούς ἐδῶ τούς νεκρούς καί γιά ὅσους μένουν στή ζωή. ἄθλα γάρ... πολιτεύουσι = γιὰτί ὅπου ἔχουν ὀριστεῖ πολύ μεγάλα ἔπαθλα τῆς παλικαριᾶς, ἐκεῖ ζοῦν καί οἱ πιό καλοί πολῖτες. ἀπολοφυράμενοι = ἀφοῦ ἀρκετά κλάψετε. ὄν προσήκει = τόν δικό του.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελίδα	5
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ	»	19
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ: α) Κείμενο	»	21
β) Έρμηνευτικές σημειώσεις	»	33

ΕΚΔΟΣΗ ΚΙ΄ 1981 (VI) – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 80.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ 3614/12.6.1981

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Ι. ΜΑΚΡΗΣ Α.Ε.»

